

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

Шевцов Андрій Гаррієвич

УДК 376:364.048.6:303.732.4

**ОСВІТНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ РЕАБІЛІТУВАННЯ ОСІБ
З ОБМЕЖЕННЯМИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора педагогічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України
СИНЬОВ Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, директор Інституту корекційної педагогіки та психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
РИБАЛКА Валентин Васильович,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, провідний науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці;

доктор педагогічних наук, доцент
СУПРУН Микола Олексійович,
начальник Науково-методичного центру навчальних закладів МВС України;

доктор медичних наук, професор
ПРОЦЮК Раду Георгійович,
професор кафедри фтизіатрії
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Захист відбудеться „24” березня 2010 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий „22” лютого 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний перехідний стан вітчизняної системи соціального реабілітування й освіти осіб з обмеженнями життєдіяльності є відгуком на загальносвітовий процес змін у ставленні суспільств і держав до проблем соціальної інтеграції цієї категорії населення. У площині соціально-історичного розвитку нашої цивілізації ми спостерігаємо трансформацію основ соціальної політики щодо осіб з інвалідністю від елементарних форм благодійності й соціального захисту до новітніх форм взаємодії суспільства та цих громадян – соціального реабілітування, інтегрування, визнання прав на повагу їх людської гідності. На це вказують, зокрема, міжнародні та національні правові документи: Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, Конвенція про права інвалідів, закони України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” та „Про реабілітацію інвалідів в Україні” тощо. Новітні демографічні, економічні та суспільно-політичні трансформаційні процеси обумовили докорінну перебудову системи медико-соціального реабілітування, вибуховий розвиток інноваційних спеціалізованих реабілітаційних закладів, виникнення різновидів корекційно-реабілітаційних служб нового типу – центрів комплексного соціального реабілітування, центрів раннього втручання, професійного та трудового реабілітування. Одночасно ми спостерігаємо також і відповідну реконструкцію системи навчальних закладів дошкільної та загальної середньої освіти для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, трансформацію професійно-технічної та вищої освіти у систему інтегрованих закладів, відкритих для учнів і студентів з інвалідністю.

Проте означені процеси відбуваються під проводом різних державних відомств України, органів місцевого самоврядування та незалежних благодійних фондів і громадських організацій за відсутності єдиних теоретико-методологічних засад. Це призводить до певної хаотичності, неузгодженості цих процесів. Створення реабілітаційних установ, їх змістовне, організаційне, методичне, матеріальне та кадрове наповнення здійснюється за різними відомчими концептуальними підходами, які іноді суперечать один одному. Повноцінний розвиток сучасної системи корекційно-реабілітаційних служб гальмується недооцінкою ролі реабілітаційної теорії. У літературних джерелах та періодичних публікаціях в основному міститься недостатньо структурована практична інформація у режимі „обміну досвідом” без фундаментального наукового осмислення та методологічного узагальнення. Це призвело до суперечності між наявною реабілітаційною практикою і теорією реабілітування.

Емпіричні пошуки вітчизняної реабілітології характеризуються тенденціями певної множинності і багатовекторності підходів до

організації реабілітаційних процесів, а також кроками до практичного синтезу медичних, соціальних, психолого-педагогічних підходів до реабілітування дітей і дорослих людей з обмеженнями життєдіяльності. Постає питання про з'ясування освітніх факторів цих підходів та різних видів реабілітування, удосконалення педагогічного знання у сфері корекційно-реабілітаційної роботи. У дослідженнях феномену реабілітування недооцінювалась його системна сутність: реабілітаційний процес має бути не просто комплексним, а й відповідно характеризуватися своїми окремими специфічними завданнями та цілями, які не завжди усвідомлюються під час програмування навчально-виховного процесу, у тому числі і корекційного спрямування. Тому потрібна актуалізація саме реабілітаційних цілей, форм та засобів через системний міждисциплінарний погляд на сутність комплексного реабілітування людини з обмеженнями життєдіяльності.

Методологія соціального реабілітування засобами корекційної освіти, психолого-педагогічними засобами підготовлена багаторічною науковою працею корекційних педагогів та спеціальних психологів як в Україні, так і за кордоном. У широкому сенсі світова та вітчизняна дефектологія довгі роки фактично обґрунтовувала саме освітні, психолого-педагогічні засади принципів, підходів, методик, технологій реабілітування. Таким чином, до наукового доробку педагогічного реабілітування можна було б віднести переважну більшість літературних джерел дефектології. Корекційні психолого-педагогічні аспекти реабілітування обґрунтовувалися такими авторами, зокрема, як Віт.Бондар, Л.Виготський, О.Граборов, О.Дьячков, І.Єременко, Л.Занков, М.Земцова, О.Літвак, В.Лубовський, О.Лурія, Г.Дульнєв, Г.Мерсіянова, О.Мещеряков, І.Моргуліс, Н.Назарова, В.Синьов, Є.Соботович, І.Соколянський, Н.Стадненко, В.Тарасун, Л.Шипіцина, Л.Фомічова, О.Хохліна, М.Шеремет, М.Ярмаченко та ін. Соціальні, психолого-педагогічні та інші аспекти медичного й фізичного реабілітування досліджувалися такими лікарями реабілітаційного профілю та фахівцями з фізичної реабілітації як І.Азарський, Г.Бекетова, В.Берзін, О.Дубогай, С.Євтушенко, А.Іпатов, В.Козьявкін, Є.Лільїн, В.Мартинюк, В.Мурза, А.Ненько, Р.Процюк, І.Самосюк, К.Семенова, Л.Сущенко, Г.Шанько та ін. У розвиток соціально-педагогічних основ реабілітування та соціального інтегрування дітей та дорослих з обмеженнями життєдіяльності значний внесок зробили такі дослідники: Є.Агеєв, Л.Акатов, Л.Боброва, С.Гільд, А.Григутіс, В.Гудоніс, Н.Дементьева, В.Засенко, І.Зверєва, Б.Зімін, І.Іванова, О.Безпалько, В.Кантор, В.Карвяліс, А.Кондратов, А.Капська, О.Лебединська, І.Моргуліс, Р.Овчарова, Л.Сілкін, Є.Синьова, О.Холостова, С.Хрустальов, О.Ярська-Смірнова та ін.

Проте відсутність в літературі належного теоретико-методологічного обґрунтування освітніх системно-синергетичних основ

комплексного соціального реабілітування людей з інвалідністю свідчить про недостатню теоретичну розробленість цього питання.

Отже, актуальність, теоретичне і практичне значення проблеми зумовили вибір теми дослідження **„Освітні основи системи реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності”**.

Зв'язок роботи з науковими та практичними програмами, темами. Завдання дослідження були складниками науково-дослідних робіт: Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (науковий напрям „Навчання, виховання, соціальна і трудова адаптація дітей з порушеннями психофізичного розвитку”), Інституту вищої освіти АПН України (тема „Система професійної освіти людей з особливими потребами як предмет теоретико-педагогічного аналізу”), Всеукраїнського центру професійної реабілітації інвалідів (тема „Теоретичні та практичні підходи до організації професійної реабілітації інвалідів”), Відкритого міжнародного університету розвитку людини „Україна” (тема „Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами”), Відкритого Таврійського коледжу (тема „Надання професійної освіти молоді з інвалідністю в спеціальних групах недержавного коледжу”), НДІ соціально-трудових відносин Мінпраці України (НДР „Створення робочих місць для працевлаштування інвалідів вдома”, 2006 р., шифр роботи 16), Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України (всеукраїнський науково-педагогічний експеримент: „Системний підхід до організації інтегрованого навчання студентів з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації”, наказ МОН України № 587 від 27.06.2008); програмах роботи з мережею центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; проектів ВГО НТІ „Інститут соціальної політики” (проекти Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) „Моніторинг національної мережі центрів соціальної реабілітації дітей з інвалідністю”, „НМЦ спеціальної освіти і соціальної реабілітації дітей з інвалідністю”, „Сприяння розробці державної політики з комплексної реабілітації та освітньої інтеграції дітей з обмеженими можливостями здоров'я в Україні” 2003–2005 рр.; проект № 2402561 Міжнародного фонду „Відродження” „Сприяння комплексній соціально-психологічній та корекційно-педагогічній допомозі засудженим інвалідам у пенітенціарних установах”, 2004–2005 рр.); а також нормативно-правової діяльності консультативно-експертних органів державних законодавчих та виконавчих установ (Комітету Верховної Ради України у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів, Ради у справах інвалідів при Кабінеті Міністрів України, Ради з освіти інвалідів при МОН та Мінпраці України, Колегії Фонду соціального захисту інвалідів України тощо).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова (пр. № 12 від 25.05.2006 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні при Академії педагогічних наук України (пр. № 8 від 31.10.2006 р.).

Мета дослідження – підвищення ефективності системи комплексного соціально-психолого-педагогічного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності шляхом створення теоретико-методологічних основ реабілітології у рамках освітнього підходу та розробки моделей корекційно-реабілітаційних систем і процесів.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічне осмислення емпіричного досвіду корекційно-реабілітаційних установ та феноменів реабілітаційної дійсності, з педагогічних позицій системно обґрунтувати реабілітологію, як теорію реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності.

2. Вивчити освітні основи системи реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності та обґрунтувати її універсальну особистісно орієнтовану багатофакторну модель, з'ясувати методологічну сутність освітнього принципу реабілітування, дослідити психолого-педагогічні засади цілей комплексного реабілітування, обґрунтувати понятійно-термінологічний апарат реабілітології та її системно-синергетичну парадигму.

3. Розробити основи соціально-психолого-педагогічного системного моделювання суб'єкту-об'єкту реабілітування – людини з інвалідністю – у єдності його психічних, соціальних та біологічних якостей.

4. З'ясувати психолого-педагогічні засади сучасних реабілітаційних концепцій та інтегральних реабілітаційних технологій, обґрунтувати основи їх розвитку та застосування в корекційно-реабілітаційній роботі.

5. Здійснити багатофакторне соціокультурне дослідження еволюції системи соціального реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності у різні цивілізаційні епохи, здійснити аналіз нормативно-правового поля сфери реабілітування в освітньому аспекті.

6. З'ясувати сутність і методологічні засади корекційної андрагогіки як наукової дисципліни та сфери суспільної практики.

7. Обґрунтувати особистісно центровану методологію формування реабілітаційного простору професійної освіти та організаційно-методичні основи побудови корекційно-реабілітаційного простору вищого навчального закладу інтегрованого типу.

8. Удосконалити підходи до застосування новітніх освітніх та інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні та реабілітуванні людей з інвалідністю і епоху інформаційного суспільства.

9. Обґрунтувати шляхи розширення професійної мобільності фахівців сфери корекційно-реабілітаційної роботи та удосконалення системи їх підготовки і підвищення кваліфікації.

10. Розглянути освітні засади системного моделювання корекційно-реабілітаційного простору для осіб з обмеженнями життєдіяльності за умов закладів і установ різного напрямку та профілю, розробити базові принципи реабілітаційного менеджменту та моніторингу діяльності корекційно-реабілітаційних служб з позицій людиноцентристського підходу.

Об'єкт дослідження – система комплексного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності.

Предмет дослідження – освітні засади системи комплексного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності як системоутворювальний чинник.

Концепція дослідження. В основу концепції дослідження покладено принцип, за яким освітні засади та особистісно орієнтований підхід мають бути наскрізними системоутворювальними факторами теорії та практики комплексного реабілітування людини з обмеженнями життєдіяльності, побудови реабілітаційного процесу як системи на всіх ієрархічних рівнях і у переважній кількості типів корекційно-реабілітаційних систем. Принцип соціального реабілітування засобами освіти є універсальною методологічною основою побудови системи комплексної корекційно-реабілітаційної роботи. Ефективна організація комплексного реабілітування ґрунтується на моделі реабілітовуваного у діалектичній єдності його психічних, соціальних та біологічних якостей. Теоретико-методологічне осмислення практичного досвіду корекційно-реабілітаційних закладів, фактів та феноменів реабілітаційної дійсності з позицій освітнього підходу та системно-синергетичної парадигми приводить до нових концептуальних понять – „реабілітаційної системології” та „реабілітаційної компаративістики”, що діють у семантичному полі міждисциплінарної науки – „реабілітології”, яка функціонує на стикові медицини, корекційної педагогіки, психології, соціальної роботи, техніки, філософії, правознавства тощо.

В основу гіпотези дослідження покладена сукупність припущень різного рівня. У рамках гуманістичної парадигми реально можлива та практично доцільна побудова системи комплексного реабілітування на основі холистичних принципів системної інтеграції всього розмаїття типів реабілітаційних установ, форм, методів та засобів реабілітаційного впливу на людину з обмеженнями життєдіяльності у корекційно-реабілітаційному просторі. Побудова та розвиток системи комплексного соціального реабілітування на основі освітнього підходу як системоутворювального чинника значно підвищить її ефективність та призведе до переходу останньої на якісно вищий рівень як інструмента реалізації державної соціальної політики щодо осіб з інвалідністю,

покращить рівень реабілітаційного менеджменту за різних умов та форм реабілітування. Застосування базових принципів реабілітології, в основі яких лежить освітній підхід і системно-синергетична парадигма, призведе до якісно нового методологічного рівня розгляду феноменів комплексного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності.

Філософську та методологічну основу дослідження становлять епістемологічні концепції сутності, змісту та структури методологічного знання, закони діалектики, логіко-історичний та соціокультурний підходи, постнекласична парадигма пізнання, синергетична методологія, концепції системного аналізу складних систем і системний підхід до моделювання об'єктів і явищ, методологічні принципи психолого-педагогічного дослідження тощо.

Теоретичну основу дослідження становлять культурно-історична концепція розвитку особистості та концепція взаємодії біологічних і соціальних чинників психічного розвитку (П.Анохін, М.Бернштейн, Л.Виготський, Г.Костюк та ін.), положення про системний діяльнісний підхід у дослідженні психічного розвитку людини (О.Леонтьєв, С.Рубінштейн), теорія особистості та її стосунків зі світом (Б.Ананьєв, І.Бех, Л.Виготський, Е.Ільєнков, А.Ковальов, В.Кремень, О.Леонтьєв, С.Максименко, К.Платонов, В.Рибалка, С.Рубінштейн), теоретичні положення дефектології про сутність та структуру порушень розвитку особистості, механізми і принципи його психолого-педагогічної корекції, положення про соціалізаційну спрямованість корекційного навчання (Віт.Бондар, Л.Виготський, О.Граборов, О.Д'ячков, Г.Дульнев, І.Єременко, Л.Занков, М.Земцова, О.Літвак, В.Лубовський, О.Лурія, М.Малофєєв, О.Мещеряков, С.Миронова, І.Моргуліс, Н.Назарова, В.Синьов, Є.Соботович, І.Соколянський, М.Супрун, Л.Фомічова, М.Шеремет, О.Хохліна, М.Ярмаченко), філософія освіти (В.Андрущенко, І.Зязюн, В.Кремень, В.Лутай, В.Огнев'юк), системологічна теорія (В.Афанасьєв, В.Біблер, І.Блауберг, Д.Гвішіані, В.Гіг, Б.Ломов, В.Садовський, Ю.Сурмін, Г.Щедровицький, Б.Юдін), концепції педагогічного процесу (Ю.Бабанський, А.Макаренко, Н.Нічкало, В.Сухомлинський, К.Ушинський), концепції соціального менеджменту (А.Етціоні, Р.Майлз, Д.Марч, Е.Мейо, Г.Саймон, М.Фоллет), соціологічні концепції соціальної норми та інвалідності (П.Бергер, М.Вебер, К.Девіс, Р.Дрейк, Е.Дюркгейм, Т.Лукман, Р.Мертон, Т.Парсонс), концептуальні положення соціальної педагогіки й соціальної роботи з особами з інвалідністю (О.Безпалько, І.Зверєва, А.Капська, Е.Наберушкіна, О.Холостова, О.Ярська-Смірнова), синергетична теорія складних відкритих систем (Г.Хакен, І.Пригожін, С.Курдюмов, Г.Малинецький та ін.), державні національні концепції та програми розвитку системи освіти і реабілітації осіб з інвалідністю.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано такі методи наукового пізнання як:

– *теоретичні:*

- ідентифікація, класифікація, порівняння, системний аналіз – для дослідження фактів та феноменів реабілітаційної дійсності, реабілітаційних конструктів, уточнення понятійно-термінологічного поля;

- причинно-наслідковий, філософсько-методологічний, соціокультурний та логіко-історичний аналіз і синтез медико-соціальних, дефектологічних, психолого-педагогічних, соціологічних праць, офіційних документів – для дослідження розвитку реабілітаційних систем та підходів до реабілітування й освіти осіб з інвалідністю;

- діалектичний метод, системно-синергетичний аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування, конкретизації, структурно-функціональне моделювання – для побудови реабілітаційної теорії, аналізу й синтезу концепцій, підходів і моделей інвалідності та корекційно-реабілітаційних процесів, побудови теоретичних моделей об'єктів реабілітування і реабілітаційних систем різного рівня, побудови основ реабілітаційного менеджменту;

- прогностичні методи – для здійснення експертної оцінки, проектування, прогнозування розвитку складних реабілітаційних систем та процесів різного ієрархічного рівня;

– *емпіричні:*

- праксиметричні методи – аналіз та узагальнення практичного досвіду корекційно-реабілітаційних та освітніх установ, документальний аналіз статистичних, офіційних та нормативно-правових документів щодо освіти й реабілітування осіб з інвалідністю;

- обсерваційні та діагностичні методи – для спостереження реабілітаційних об'єктів та процесів, дослідження результатів впровадження принципів реабілітології у навчальний і реабілітаційний процеси в різних типах установ, впровадження програм нових дисциплін у підготовку та підвищення кваліфікації фахівців навчально-реабілітаційних закладів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що **вперше:**

- надане системне науково-педагогічне обґрунтування реабілітології як теоретичної основи комплексного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності, розроблено теоретико-методологічний апарат системно-синергетичного аналізу феноменів реабілітаційної дійсності та емпіричного досвіду корекційно-реабілітаційних установ;

- здійснено теоретичне моделювання корекційно-реабілітаційного процесу як системи та обґрунтовано відкриту особистісно орієнтовану п'ятифакторну діяльнісну модель процесу комплексного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності;

– обґрунтована діяльнісна особистісно орієнтована неосоціальна модель інвалідності та реабілітовуваного у єдності його психічних, соціальних та біологічних якостей на базі чотиривимірної структури особистості;

– встановлені діалектичні суперечності реабілітаційної дійсності, закономірності та фундаментальні принципи організації комплексного реабілітування у корекційно-реабілітаційному просторі, з'ясовані їх освітня природа та психолого-педагогічні засади, здійснено психолого-педагогічний аналіз та обґрунтовано освітнє походження реабілітаційних цілей як системоутворювальних чинників реабілітаційного процесу;

– обґрунтуванні теоретичні положення про сутність та завдання нової наукової дисципліни, сфери суспільної практики та фахової підготовки – корекційної андрагогіки, концептуальне співвідношення між моделями корекційної педагогіки та корекційної андрагогіки в підходах до корекційно-реабілітаційної роботи;

– системно обґрунтована особистісно орієнтована корекційно-андрагогічна методологія навчально-реабілітаційної роботи зі студентами з обмеженнями життєдіяльності в інтегрованому ВНЗ;

– здійснено системне моделювання комплексної корекційно-реабілітаційної роботи за умов пенітенціарного закладу з громадянами з інвалідністю, засудженими до позбавлення волі;

– створена багатопараметрична економіко-соціокультурна періодизація еволюції системи соціального реабілітування людей з інвалідністю у різні цивілізаційні епохи на основі концепції реабілітаційних парадигмальних революцій та освітнього підходу;

– розроблені базові принципи реабілітаційного менеджменту та моніторингу мережі корекційно-реабілітаційних служб з освітніх позицій, оцінки якості та стандартизації реабілітаційних послуг відповідно до міжнародних стандартів менеджменту якості ISO 9001;

удосконалено:

– концепцію освітнього принципу реабілітування як універсальної методологічної основи побудови системи комплексної корекційно-реабілітаційної роботи з особами з обмеженнями життєдіяльності, психолого-педагогічне обґрунтування сучасних медико-соціальних реабілітаційних концепцій та інтегральних реабілітаційних технологій;

– методологічні засади побудови корекційно-реабілітаційного простору за умов центру комплексної реабілітації, спеціальної школи-інтернату та інтегрованого навчального закладу;

– науково-педагогічне обґрунтування організаційно-методичних основ побудови корекційно-реабілітаційного простору професійної освіти учнів та студентів з обмеженнями життєдіяльності за умов центру професійного реабілітування та інтегрованого ВНЗ;

– корекційні психолого-педагогічні засади застосування новітніх освітніх технологій в професійній освіті та соціальному реабілітуванні

людей з інвалідністю, зокрема дистанційного навчання та інформаційно-комунікаційних технологій;

- понятійно-термінологічний та категоріальний апарат реабілітології, лінгвістичне упорядкування словникових новотворів цієї галузі;

дістало подальшого розвитку:

- підходи до реформування системи підготовки кадрів для сфери корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми та дорослими з інвалідністю, підвищення професійної мобільності корекційних педагогів, спеціальних психологів і реабілітологів;

- освітній аналіз нормативно-правового поля у сфері реабілітування осіб з інвалідністю як елемента реабілітаційної системи національного рівня;

- уявлення про національну систему освіти як головного чинника соціального реабілітування дітей і дорослих з інвалідністю в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці методологічних основ та рекомендацій у формі концептуальних положень щодо практичної діяльності корекційно-реабілітаційних служб і побудови реабілітаційного простору в різних організаційно-правових умовах; системних принципів комплексного реабілітування; критеріїв оцінки ефективності діяльності центрів реабілітування, якості та стандартизації реабілітаційних послуг; основ реабілітаційного менеджменту; підходів до інтеграції національних систем реабілітування та освіти; системно-синергетичних основ інтеграції різних напрямів комплексного реабілітування, розвитку новітніх інтегральних реабілітаційних технологій; основ впровадження корекційно-реабілітаційних підходів у професійному реабілітуванні та професійній освіті; впровадженні нових програм і концептуальних підходів до трансформації фахової освіти й підвищення кваліфікації спеціалістів корекційно-реабілітаційної сфери; рекомендацій до побудови нормативно-правового забезпечення системи реабілітування.

Впровадження результатів дослідження здійснювалось: на курсах підвищення кваліфікації персоналу навчально-реабілітаційних закладів, у навчальному процесі Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова; в освітніх закладах (зокрема, Університеті „Україна”), навчальних реабілітаційних центрах та консультативних органах, нормативно-правових документах Міністерства освіти і науки України (довідка № 1-4/18-2344 від 25.10.07); у науково-методичній роботі Міністерства праці та соціальної політики (довідка № 12/401 від 05.06.07); у Відкритому Таврійському коледжі (довідка № 36 від 17.03.03); у Хортицькому навчально-реабілітаційному багатопрофільному центрі (довідка № 441 від 21.09.09); у Комунальному спеціальному загальноосвітньому реабілітаційному закладі „Дніпропетровський

обласний психолого-медико-педагогічний центр” (довідка № 123 від 15.07.09); у Сумському обласному центрі соціальної реабілітації дітей-інвалідів (довідка № 25 від 31.01.08); у Євпаторійському центральному дитячому клінічному санаторії Міністерства оборони України (довідка № 1357 від 19.08.09); в Українському медичному центрі реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи (довідка № 44 від 23.04.09); у спільних проектах ВГО НТІ „Інститут соціальної політики”, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та Державного департаменту України з питань виконання покарань (довідка № 5 від 12.02.07).

Особистий внесок здобувача полягає у розробці теоретичних основ реабілітології, реабілітаційного менеджменту, педагогічних аспектів окупаціональної терапії [4]; в обґрунтуванні реабілітаційних аспектів зайнятості осіб з обмеженнями життєдіяльності [5]; у розробці методологічних основ моніторингу мережі корекційно-реабілітаційних закладів [6]; у розробці методичних основ впровадження дистанційної освіти студентів з інвалідністю [7]; у розробці корекційно-реабілітаційних основ адаптації студентів з інвалідністю до навчання у ВНЗ [9]; в обґрунтуванні корекційної педагогіки у контекстах соціальної моделі інвалідності, професійної реабілітації та освіти дорослих осіб з інвалідністю, системно-синергетичних принципів освіти [23]; в освітньо-реабілітаційному аналізі інформаційно-комунікаційних технологій [12].

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях, освітніх форумах та симпозіумах, зокрема: “Актуальні проблеми виховання та навчання людей із особливими потребами” (Київ, 2000–2008), „Актуальні проблеми професійної та трудової реабілітації осіб з інвалідністю” (Лютіж, 2002), Українсько-баварський симпозіум „Медико-соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями здоров'я” (Євпаторія, 2003; Дніпропетровськ, 2005; Харків, 2007), „Тиждень освіти дорослих” в Україні” (Київ, 2003, 2005, 2007), „Актуальні проблеми корекційної педагогіки, соціальної реабілітації та навчання людей з особливими освітніми потребами” (Київ, 2004), „Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” (Київ, 2006), „Сучасні підходи до організації роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку” (Кам'янець-Подільський, 2006) „Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології” (Кам'янець-Подільський, 2007), „Сучасні тенденції розвитку корекційної освіти” (Кам'янець-Подільський, 2008), „Стан та перспективи розвитку корекційної освіти” (Кам'янець-Подільський, 2009), „Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології” (Київ, 2007), „Сучасні методи і засоби комп'ютерної освіти для осіб з обмеженими фізичними можливостями” (Київ, 2007), „Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні” (Київ, 2008),

„Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку” (Харків, 2009), „Артеківські діалоги” (Гурзуф, 2008, 2009); всеукраїнських і регіональних наукових конференціях, зокрема: „Інформаційні технології у соціально-трудо́вій реабілітації інвалідів” (Київ, 2001), „Комп’ютери в навчальному процесі” (Умань, 2002), “Вища освіта України і постнекласична наука: можливості синергетичного наближення” (Київ, 2002), „Психосинергетика – на границі філософії, естествознання, медицини и гуманитарних наук” (Одеса, 2002), „Проблема професійного здоров’я спеціалістів у світлі вимог ХХІ століття” (Кіровоград, 2002), ювілейна наукова сесія АПН „Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні” (Київ, 2002), „Науково-методичні засади запровадження особистісно орієнтованих технологій навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку” (Запоріжжя, 2006), „Інформаційно-телекомунікаційні технології та інтеграція інвалідів у сучасне суспільство” (Київ, 2006), “Новітні технології в освіті та реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров’я” (Київ, 2007), „Технології інтелектуальної діяльності” (Київ, 2009), „Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти: проблеми та перспективи” (Хмельницький, 2008, 2009); на звітних наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, 2004 – 2009).

Кандидатська дисертація на тему „Дослідження колективних збуджень і флуктуаційних ефектів у надпровідниках методом функціонального інтегрування” захищена у 1991 р. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використано.

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено у 56 наукових та навчально-методичних публікаціях (із них – 49 одноосібних), у тому числі: три монографії, шість навчально-методичних посібників та наукових видань; 31 стаття у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України (із них – 27 одноосібних фахових публікацій у галузі педагогіки).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел, що включає 390 найменувань; містить 21 таблицю, 15 рисунків. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 747 сторінок, із них 396 – основного тексту, 302 – у додатках, 42 – список використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито зв’язок роботи з науковими та практичними програмами й темами, мету, завдання, об’єкт, предмет, концепцію та гіпотезу дослідження, філософську, методологічну, теоретичну основу дослідження та його методи, розкрито наукову новизну одержаних результатів, наведено відомості щодо їх практичного значення, апробації та впровадження.

У першому розділі – „Історичні та соціокультурні засади розвитку системи соціального реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності” система реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності розглядається як суспільний інститут у своєму історичному розвитку в соціокультурному аспекті. Викладена історія суспільної еволюції підходів до проблеми інвалідності та соціального реабілітування осіб з інвалідністю. Описані основні риси медичної й соціальної моделей інвалідності та їх різновидів, зокрема, економічна, функціональна, адміністративна, нормалізаційна, соціально-політична моделі інвалідності. До розгляду проблеми інвалідності залучені також соціологічні моделі „підпорядкування” та „інтересу”. Проаналізовані сучасні міжнародні підходи до соціальної політики щодо осіб з інвалідністю, введене поняття „реабілітаційної парадигми”.

У дослідженні створена багатопараметрична економіко-соціокультурна періодизація еволюції реабілітаційної парадигми. Цією працею продовжена освітня традиція аналізу ставлення суспільства до осіб з обмеженнями життєдіяльності, яка була започаткована М.М. Малофєєвим у його періодизації розвитку спеціальної освіти. З точки зору запропонованої у дисертації концепції функціональної залежності методології соціального реабілітування інвалідів від параметрів стану розвитку суспільства (типу соціально-економічної формації, основного способу виробництва тощо) викладена періодизація розвитку системи реабілітування у різні „біфуркаційні” періоди від аграрного до постіндустріального інформаційного суспільства у постнекласичну цивілізаційну епоху. За кінцевим результатом еволюцію суспільних уявлень щодо реабілітаційної парадигми запропоновано описувати комбінацією „хвильової”, формаційної та цивілізаційної концепцій розвитку людства. Це дозволило застосувати для створення зазначеної періодизації параметричне поле зовнішніх та внутрішніх для системи реабілітування чинників її розвитку.

Серед зовнішніх чинників розвитку системи реабілітування виділені такі: розвиток соціально-економічної формації; політичний режим, ступінь демократії та стану прав людини у державі; ступінь реалізації теорії та практики поняття „соціальної держави”; співвідношення медичної та соціальної моделей інвалідності та їх клонів; суспільні вимоги та підходи до визначення працездатності осіб з обмеженнями життєдіяльності, співвідношення реалізації соціологічних моделей „інтересу” та „підпорядкування”; стан розвитку системи освіти, зокрема спеціальної та інтегрованої; стан розвитку медичної та соціально-психологічної допомоги населенню тощо.

Ці фактори знаходяться у кореляції із такими внутрішніми параметрами розвитку системи реабілітування: стан реабілітаційної парадигми й теорії медико-соціального реабілітування; культурно-освітнє наповнення процесу соціального інтегрування та реабілітування;

нормативно-правова й економічна основи державних і недержавних систем реабілітування різних рівнів; організаційний склад і розвиток компонентів багаторівневих реабілітаційних систем; професійна підготовка реабілітологів та кадрове наповнення реабілітаційних систем різних рівнів; системність, комплексність, повнота і міжгалузєва синергетичність реабілітаційного процесу, інші параметри.

Проте головним узагальнюючим фактором впливу зовнішніх чинників на еволюцію реабілітаційної парадигми, сполучною ланкою внутрішніх параметрів у роботі реабілітаційних систем вбачається освітній фактор та його похідні.

Для розуміння революційної сутності переходів від однієї стадії розвитку системи соціального реабілітування до іншої введені їх філософсько-історична класифікація та поняття „реабілітаційної революції”. У підсумку створена багатопараметрична економіко-соціокультурна періодизація еволюції реабілітаційної парадигми та підходів до соціального реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності, яка представляється такими етапами.

Докласичний період розвитку системи реабілітування співвідноситься нами з аграрною стадією розвитку людства (до 1800 р.) і характеризується примітивними формами соціального захисту осіб з інвалідністю (переважно завдяки релігійній благодійності), а також створенням передумов для виникнення медичної моделі інвалідності та її похідних. Під час Першої парадигмальної реабілітаційної революції кінця XVIII ст. виникає поняття про мінімальну соціальну адаптацію з елементами спеціальної освіти частини дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Класичний період системи реабілітування (індустріальне суспільство 1800 – 1960 рр.) характеризується переходом від благодійництва, матеріального утримання, соціального захисту до соціальної адаптації, пануванням медичної моделі інвалідності з елементами соціальної, виникненням понять про соціальне реабілітування та соціалізацію, розвитком системи соціального реабілітування дітей через спеціальну освіту, здійсненням трудового реабілітування та посилюючого працевлаштування дорослих осіб з інвалідністю. Перша та друга стадії співвідносяться нами з соціологічною моделлю підпорядкування. Друга парадигмальна реабілітаційна революція 1914 – 1918 рр. привносить у суспільну думку розуміння основ реабілітування як комплексу заходів, спрямованих на відновлення порушених функцій організму людини та працездатності.

Некласичний період розвитку системи реабілітування (усвідомлене з 60-х років XX ст. постіндустріальне суспільство) та Третя парадигмальна реабілітаційна революція 1980-х років (хронологічно співвідноситься з появою інформаційного суспільства) характеризуються переходом від соціальної адаптації до соціальної інтеграції людей з інвалідністю, включенням прав особистості у систему відношень між

ними та суспільством, ствердженням соціальної моделі інвалідності, чітким суспільним усвідомленням необхідності обов'язкового надання середньої освіти дітям з порушеннями психофізичного розвитку та їх подальшої трудової реабілітації. Виникає громадський рух за інтегроване навчання не тільки у системі середньої освіти, а й у вищій школі. Примітно, що в цей період відбувається становлення концепції соціального інтегрування, що засноване на освіті (зокрема вищій) та соціально-педагогічних підходах. У пострадянських країнах з відповідним відставанням розпочинається новітній період розвитку системи реабілітування, що характеризується стрімким переходом до соціальної моделі інвалідності, переходом від парадигми „соціального захисту” до концепції соціального інтегрування, розвитком державного та недержавного секторів системи комплексного соціального реабілітування, значне посилення впливу на цю систему громадськості.

У неklasичний період розвитку системи реабілітування спостерігається тенденція переходу до моделі інтересу особистості та концепції „незалежного життя”, які остаточно стверджуються у постнекласичний особистісно центрований історичний період розвитку системи реабілітування завдяки Четвертій парадигмальній реабілітаційній революції початку ХХІ ст. На цьому етапі відбувається подальший розвиток соціальної моделі інвалідності і трансформація її у синтетичну багатофакторну діяльнісну особистісно орієнтовану неосоціальну модель інвалідності, що заснована на освітніх принципах. Останній період розвитку системи реабілітування осіб з інвалідністю описується у прогностичній площині як евристична гіпотеза, яка обґрунтовується всім подальшим матеріалом дисертації.

У розділі викладені основні риси сучасного етапу становлення вітчизняної системи комплексного реабілітування й освіти осіб з обмеженнями життєдіяльності, дослідження якої було розпочато автором у 2003 р. моніторингом мережі українських центрів медико-соціальної реабілітації дітей з інвалідністю за авторською методикою, описаною у п'ятому розділі дисертації. Поле дослідження охопило 395 суб'єктів всіх форм власності і підпорядкованості, зокрема, таким державним відомствам як Міністерство праці та соціальної політики України (161 центр), Міністерство охорони здоров'я (65 центрів), Міністерство освіти і науки (63 центри), Державний комітет сім'ї та молоді (36 центрів), а також громадським організаціям (50 центрів), благодійним фондам (16 центрів) та іншим установам (4 центри). Крім того, до сфери моніторингу було включено близько 60 державних та недержавних центрів трудової та професійної реабілітації дорослих осіб з інвалідністю. Цей етап розвитку системи реабілітування характеризується такими ознаками:

1. Поява корекційно-реабілітаційних центрів нового типу, які є установами відкритими, багатопрофільними та комплексними за спектром реабілітаційних послуг.

2. Вихід закладів корекційно-реабілітаційної роботи за межі вузької відомчої підпорядкованості тільки двом міністерствам – охорони здоров'я та освіти.

3. Системна інтегрованість сучасних корекційно-реабілітаційних установ у єдиний гуманітарний та соціально-економічний простір свого регіону.

4. „Індустріалізація” системи надання реабілітаційних послуг та впровадження новітніх корекційно-реабілітаційних технологій.

5. Револьюційні зміни у системі державного управління реабілітаційною сферою та її нормативно-правового забезпечення.

6. Зміни у структурі підготовки кадрів для сфери реалізації соціальної політики щодо осіб з інвалідністю, зокрема поява нових напрямів підготовки фахівців із соціальної роботи, соціальної педагогіки, корекційної освіти, фізичного виховання, охорони здоров'я на тлі поглиблення суперечностей між рівнем і номенклатурою підготовки кадрів для корекційно-реабілітаційної галузі та вимогами ринку праці.

7. Широке залучення батьків та родичів дітей з інвалідністю до планування та реалізації реабілітаційних програм.

8. Значне посилення впливу громадського сектора суспільства, недержавних організацій на стан і розвиток корекційно-реабілітаційних служб, соціальну політику у цій сфері.

Історія еволюції системи соціального реабілітування людей з інвалідністю як суспільного інституту та аналіз її сучасного стану свідчить про необхідність подальшого розвитку цієї системи на основі освітнього підходу та особистісно центрованої методології .

У другому розділі дисертації – „Теоретико-педагогічні основи системи комплексного реабілітування” представлено теоретико-педагогічне дослідження системи комплексного соціально-психолого-педагогічного реабілітування людей з інвалідністю, розроблено науково-методологічний апарат вивчення реабілітаційної дійсності.

Сфера науки про феномени, принципи, закономірності, методи і форми організації корекційно-реабілітаційних систем та процесів реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності, пов'язаними зі здоров'ям, названа „реабітологією”. Реабітологія в системі теоретичного пізнання реабілітаційної дійсності є трансдисциплінарною метанаукою, яка являє собою результат синтезу наук про корекцію психофізичного розвитку людей з інвалідністю та відновлення різних аспектів їх життєдіяльності, пов'язаних зі здоров'ям. Цей синтез основних елементів наукової основи корекційно-реабілітаційного процесу (педагогіки, психології, медицини, соціальної роботи, технології тощо) обумовлений метою створення єдиних, цілісних, системно-

синергетичних наукових уявлень про корекційний розвиток та реабілітування людини з обмеженнями життєдіяльності.

У дисертації описані проблемне поле та завдання реабілітології, що є похідними від системи діалектичних суперечностей реабілітаційної дійсності. Серед них, зокрема, виділені: суперечності між реабілітаційними практикою і теорією; між різними цілями, завданнями та напрямками реабілітування; між формою, змістом та засобами реабілітування; між напрямками впливу на реабілітовуваного; суперечності на рівні професійної взаємодії реабілітологів тощо.

Діалектика реабілітаційної дійсності породжує багаторівневу систему закономірностей, наукових принципів та концепції реабілітології. Серед закономірностей реабілітології виділені загальні: закономірності цілей, цінностей та завдань системи реабілітування; закономірності змісту реабілітування; закономірності ефективності реабілітаційного процесу, а також конкретні закономірності сфер соціальної практики, що є складовими реабілітаційної дійсності.

Серед принципів реабілітології у роботі обґрунтовані, зокрема: освітній принцип комплексного соціального реабілітування, принцип застосування багатофакторної діяльнісної особистісно орієнтованої неосоціальної моделі інвалідності, системно-синергетичний принцип, принцип особистісної спрямованості процесу реабілітування, принцип неперервності реабілітаційного процесу, етіопатогенетичний принцип реабілітування, принципи диференційованого підходу та корекційної спрямованості освітнього процесу в рамках реабілітаційного простору, принцип компліментарності компонентів реабілітаційного процесу, принципи відкритості, динамічності та варіативності реабілітаційного процесу, принцип інтеграції усіх способів освоєння людиною світу (мультидисциплінарний принцип організації реабілітаційних систем), принцип єдності та специфічності реабілітаційних модальностей тощо.

Для розв'язання питання систематизації знань у сфері комплексного реабілітування людей з обмеженнями життєдіяльності введено поняття „реабілітаційна системологія” як евристичний інструмент аналізу реабілітаційних процесів та систем. За її основу пропонується взяти базові теоретичні одиниці пізнання реабілітаційної дійсності: реабілітаційний факт, реабілітаційний феномен, реабілітаційний конструкт, реабілітаційний концепт. З епістемологічної точки зору на сучасному етапі розвитку наукових уявлень про реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності реабілітологію пропонується розглядати як науково-дослідну програму, використовуючи методологію І. Лакатоса.

З метою вивчення реабілітаційних систем у дослідженні здійснено ретроспективний аналіз системного підходу в антропологічних науках, зокрема, в медицині, біології, психології, педагогіці, соціальній роботі, що є генетичними складовими реабілітології.

На сучасному етапі розвитку епістемологічних уявлень побудова методологічних основ реабілітології неможлива поза використанням постнекласичної наукової парадигми й теорії самоорганізації складних нелінійних відкритих систем – синергетики. У роботі наведено методологію застосування основних принципів синергетики у моделюванні реабілітаційних об'єктів і процесів та включення в інструментальний контекст реабілітологічних досліджень системно-синергетичного підходу. Доведено, що системно-синергетичний підхід у моделюванні реабілітаційних процесів є методологічним кроком уперед порівняно з класичним системним підходом.

Системно-синергетичний підхід у реабілітології, який розглядає реабілітаційні системи як відкриті, нерівноважні, нелінійні та складні:

- акцентує увагу на процесах руху та розвитку реабілітаційних систем, структурних фазових переходах на відміну від статичного та морфологічного їх опису в класичному системному підході;
- не зупиняється на стадії аналізу структури та компонентів реабілітаційної системи, а використовує ефект кооперативності процесів, що лежать в основі самоорганізації й розвитку реабілітаційних систем;
- вивчає не тільки процеси організації реабілітаційних систем та зовнішнього керування ними, а й досліджує процеси їх самоорганізації та саморозвитку;
- вивчає провідну роль сукупності внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків реабілітаційної системи, а джерелом руху та еволюції реабілітаційної системи визнає обмін інформацією, енергією та матерією із зовнішнім середовищем.

Синергетичний підхід в дисертації застосовано для створення нелінійної психосинергетичної моделі саморозвитку особистості реабілітованого, яка представляє корекційно-реабілітаційний процес як ймовірнісний ланцюг біфуркаційних фазових переходів від однієї структури особистості до іншої.

Здійснено теоретичний аналіз та системно-синергетичне моделювання корекційно-реабілітаційних систем і процесів, проаналізовано базові фактори реабілітаційного впливу на людину, з'ясована сутність діяльнісного підходу в теорії реабілітування, описані інші властивості реабілітаційного процесу як системи. В основі декомпозиції процесів реабілітування, як системи подолання обмежень життєдіяльності, покладено поняття діяльності. В основі методик і технологій реабілітування – формування відповідного способу дії або його корекція з метою подолання обмежень життєдіяльності, що впливають із взаємодії людини з навколишнім середовищем. У праці запроваджено відкриту особистісно орієнтовану п'ятифакторну діяльнісну модель процесу комплексного реабілітування, яка синтезує знання про такі модальності реабілітаційного впливу як медичний фактор (група чинників впливу на здоров'я людини), соціальний фактор

(група чинників впливу на людину як на суб'єкт соціальних відносин), психологічний фактор (група чинників впливу на особистісну сферу людини), педагогічний фактор (група чинників впливу на людину як на суб'єкт діяльності) і техніко-середовищний фактор (група інженерно-технічних та архітектурно-середовищних аспектів компенсації обмежень життєдіяльності людини та впливу на сферу взаємодії людини із навколишнім середовищем).

У підсумку реабілітування осіб з інвалідністю визначено як спеціально організований, відкритий, особистісно орієнтований системно-синергетичний процес медичних, соціальних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, технічних, правових, економічних, культурних, мистецьких, інформаційних заходів, спрямованих на усунення обмежень їх життєдіяльності, відновлення їх фізичного, психічного та соціального здоров'я, соціалізацію, соціальну адаптацію та інтеграцію, оптимізацію рівня діяльності, в тому числі навчальної та трудової, підвищення якості життя людини та формування його незалежного стилю.

Запропоновану у дослідженні сутність діяльнісної теорії реабілітування коротко можна висловити такими положеннями:

1. Кінцевою метою реабілітування є формування способу дій, що можуть подолати обмеження життєдіяльності, які призводять до інвалідності.

2. Такий спосіб дій може бути сформований тільки у результаті спеціально організовуваної усвідомленої діяльності, яку називають реабілітаційною діяльністю реабілітовуваного, або самореабілітуванням.

3. Механізмом ефективного реабілітування у жодному разі не є „силове” формування або примусова корекція необхідних властивостей психіки й організму, нав'язане суб'єктом об'єкту, а натомість є управління свідомою реабілітаційною діяльністю реабілітовуваного як суб'єкта системного корекційно-реабілітаційного процесу.

Будь-яка реабілітаційна система включає у себе середовище, що оточує особу з інвалідністю, яке не є пасивним елементом реабілітаційного процесу, а може активно впливати на його результат. Тому інтегративна (емерджентна) властивість реабілітаційної системи складається з функції перетворення реабілітаційного потенціалу людини з обмеженнями життєдіяльності на такі її якості, що вказуватимуть на досягнення цілей реабілітації (реабілітовуваність), та з властивостей зовнішнього середовища, які максимально сприяють досягненню цілей реабілітаційного процесу. У дослідженні удосконалено обґрунтування поняття активного реабілітаційного середовища „реабілітаційний простір”, концепція якого походить із ідей М. Монтесорі.

Дисертацією також обґрунтована структурна ієрархічна організація вкладених реабілітаційних систем, яка може бути представлена через

поняття „багаторівневий реабілітаційний простір”, що складається із реабілітаційного процесу як системи (мікрорівень), реабілітаційної установи як організаційної системи (мезорівень), реабілітаційного простору регіонального рівня (макрорівень), національної системи реабілітування (мегарівень).

Із ретроспективного аналізу системного підходу та моделювання об’єктів в антропологічних науках, а також емпіричних даних про сучасний стан корекційно-реабілітаційних служб визначено, що універсальна структурна схема комплексного реабілітування складається із таких елементів: реабілітовуваний; реабілітолог, цілі, зміст, методи і технології, засоби, організаційні форми реабілітування; реабілітаційна діагностика; результати реабілітаційного процесу; батьки, родичі, близькі реабілітовуваного; підсистема реабілітаційного менеджменту; інформаційно-наукова підсистема; нормативно-правова підсистема; фінансово-економічна підсистема; підсистема управління зовнішніми зв’язками; середовищна підсистема.

Запропонований у дослідженні універсальний варіант кібернетичного змістовно-цільового моделювання реабілітаційного процесу включає у себе: цільовий, змістовний, операційний, результативний та контрольний компоненти. Діалектика взаємозв’язків реабілітаційних модальностей (педагогічної, соціальної, медичної, психологічної, техніко-середовищної) у цьому процесі пояснюється концепцією домінуючих реабілітаційних функцій відповідно до принципу єдності та специфічності реабілітаційних модальностей.

Діяльнісна концепція та особистісно-орієнтований підхід до реабілітаційного процесу формують його базову психокібернетичну модель, яка ґрунтується на поєднанні трьох елементів: комплексу причин, що спонукають до реабілітаційної діяльності (потреби, мотиви, цілі реабілітування), формування реабілітаційного образу (незалежний стиль життя, якість життя, образ здоров’я, ступінь соціалізації та інтегрованості у суспільство тощо) та безпосередньо цілеспрямованої реабілітаційної активності суб’єкта. Структурна модель системи комплексного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності представлена на рис. 1.

Концептуально дослідження ґрунтується на новітній моделі інвалідності (а відтак і цілей реабілітування), яка є діалектичним розвитком соціальної моделі інвалідності, синтезом медичних, психологічних, педагогічних, соціологічних та інших знань про людину з обмеженнями життєдіяльності. В історичному контексті формування концепції інвалідності постійно знаходилося у площині діалектичної боротьби єдності і протилежності медичної та соціальної моделей інвалідності.

Рис. 1. Структурна модель системи комплексного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності

Спрощено кажучи, медична модель інвалідності зосереджує увагу на відновному лікуванні, фізичному реабілітуванні особи з обмеженнями життєдіяльності, соціальна – на створенні зовнішніх умов (соціальних та фізичних), адаптованих до життєдіяльності цієї особи. Останнє вважається у соціальній моделі достатнім для компенсації цих обмежень і скасування інвалідності людини. І хоча ця модель інвалідності є більш прогресивною за медичну, обидві моделі недостатньо враховують особистісний фактор соціального реабілітування з боку самого реабілітовуваного, його внутрішньої психологічної та компетентнісної готовності до соціалізації.

З другого боку, не можна забувати, що саме проблеми, пов'язані зі здоров'ям, є вихідною точкою інвалідизації людини та формування вторинних дефектів розвитку. Отже, філософський закон заперечення заперечення приводить нас до діалектичного синтезу цих моделей зі включенням третього, особистісного (психолого-педагогічного) фактора на основі діяльнісного підходу до проблеми подолання інвалідності.

Така модель об'єкта-суб'єкта реабілітування – реабілітовуваного – у його єдності психічних, соціальних та біологічних якостей, що враховує одночасно медичний, соціальний та особистісний аспекти, названа синтетичною багатфакторною діяльнісною особистісно орієнтованою неосоціальною моделлю інвалідності, яка є гомоморфною моделі комплексного процесу реабілітування як системи. У праці викладена концепція генетичного зв'язку цієї моделі з моделлю обмежень життєдіяльності, що на цей час найбільш повно викладена та формалізована у Міжнародній класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності і здоров'я (ВООЗ, 2001 р.), та дефектологічною (дизонтогенетичною) моделлю, яка обґрунтована множиною теоретичних та практичних досліджень дефектології. Детально розглянута у цій площині тривимірною моделлю концептуалізації функціональних обмежень і функціонування згідно з Міжнародною класифікацією порушень, обмежень життєдіяльності й соціальної недостатності (ВООЗ, 1980 р.), доменна структура функціонування та обмеження життєдіяльності.

Теорію побудови корекційно-реабілітаційної роботи, як і топологію особистісно-центрованого корекційно-реабілітаційного простору, запропоновано базувати на концепції чотиривимірної структури особистості, що внаслідок порушень психофізичного розвитку або посттравматичних синдромів має певні атипові психологічні особливості. Ця модель структури особистості системно поєднує базові параметри особистості у чотирьох ортогональних вимірах і представляється соціально-психолого-індивідуальним, діяльнісним, нозологічним та віковим (генетичним) вимірами. Презентована у роботі модель є похідною від тривимірної психологічної структури особистості В. Рибалки.

Як провідне дослідження у дисертації розглядається пошук системоутворювального чинника реабілітаційних систем. Із аналізу висвітлення цієї проблеми у системологічній літературі визначено, що системоутворювальним чинником створення та розвитку реабілітаційних систем є мета або система цілей. Отже, пропонується множина цілей системи комплексного реабілітування, кожна з котрих є самостійним реабілітаційним концептом: 1) відновлення та корекція здоров'я (фізичного, соціального, психічного); 2) соціалізація; 3) соціальна інтеграція; 4) соціальна адаптація; 5) підвищення якості життя; 6) формування стилю незалежного життя; 7) формування способу діяльності за типом „повноцінно функціонуюча людина”.

Зазначені концепти являють собою головні цінності реабілітаційної діяльності та створюють її аксіологічну систему. Реалізація багатьох із означених цілей здійснюється психолого-педагогічними методами та засобами, тому можна говорити про освітню природу цієї групи реабілітаційних цілей, а отже, і про освітнє походження системоутворювальних чинників реабілітаційного процесу.

З метою упорядкування понятійно-термінологічного апарата реабілітології, лінгвістичного обґрунтування її словникових новотворів запропоновано системно-таксономічний підхід до термінотворчості у цій сфері – поняття розкривається через співставлення його твірної основи з елементами реабілітаційного процесу як системи. Тобто, понятійний апарат реабілітології доцільно створювати у комплексі з такими процедурами, як системно-синергетичне моделювання реабілітаційних об'єктів та їх класифікація. Центральною категорією понятійного поля реабілітології, яка відрізняє її від предметних сфер інших антропологічних наук, можна називати „реабілітаційний процес”. Ключове слово „реабілітовувати” стоїть на чолі лексичного гнізда, характеризує його загалом і утворює відповідні похідні терміни згідно з державними термінологічними стандартами України: реабілітовування (дія, процес), реабілітування (подія), реабілітація (наслідок дії), реабілітовуваний, реабілітолог, реабітологія, реабілітаційна дійсність, реабілітаційний феномен, реабілітаційна система, реабілітаційна діяльність, реабілітаційний менеджмент; реабілітаційний простір, реабілітаційні цілі, реабілітаційна взаємодія, реабілітаційний потенціал, реабілітаційна технологія, абілітація. Крім того, здійснена класифікація видів реабілітування відповідно до твірної основи понять, які позначають ці види. Це дозволяє уникнути омонімії під час застосування таких, наприклад, термінів як соціальна, медична, психологічна, педагогічна, медико-соціальна, соціально-педагогічна, фізична, мовленнєва, зорова, слухова, професійна, трудова реабілітація та ін., які можна розрізнити за предметом або сферою реабілітування, його змістом і метою, фахом реабілітолога, реабілітаційною методикою тощо.

Щодо об'єкта реабілітування пропонується для заміни слова „інвалід” використовувати термінологічне словосполучення „особа з обмеженнями життєдіяльності”, що відповідає принципам Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності і здоров'я. Крім того, для реабілітології це поняття має свою евристичну цінність, адже відображає діяльнісну модель реабілітаційного процесу згідно з доменною структурою функціонування та обмежень життєдіяльності.

Отже, реабілітологія є потужним інструментом аналізу та проектування розвитку реабілітаційних систем, феноменів та процесів, зокрема у площині освітнього, психолого-педагогічного підходу.

Третій розділ – „Освітні засади корекційно-реабілітаційних систем і процесів” дисертації присвячений дослідженню освітніх аспектів корекційно-реабілітаційних систем і процесів, емпіричної конкретизації теоретико-педагогічних основ реабілітології. Насамперед обґрунтовано, яким чином за освітнім принципом будується системоутворювальна методологічна основа корекційно-реабілітаційної роботи з людьми з інвалідністю. Будучи універсальним і формуючи кожний елемент комплексного соціального реабілітаційного процесу цей принцип породжує й інші закономірності та фундаментальні принципи реабілітаційної дійсності (диференціації підходів, самореабілітування, особистісної спрямованості, корекційно-реабілітаційного простору, неперервності тощо), які детально вивчені у цьому дослідженні.

Наріжним каменем реабілітології визначається принцип комплексного соціального реабілітування засобами освіти, який розвиває концепцію „реабілітування дітей засобами освіти” (О. Гончарова, О. Кукушкіна), поширюючи її на всі вікові періоди реабілітованого та на всі елементи й функціональні зв'язки реабілітаційної системи. У праці детально обґрунтовані педагогічні та андрагогічні підходи до здійснення таких реабілітаційних цілей як формування „стилю незалежного життя” та способу діяльності за типом „повноцінно функціонуюча людина” (К. Роджерс). Показано як національна системи освіти виконує роль провідного чинника соціального реабілітування дітей та дорослих з інвалідністю в Україні.

У дослідженні здійснено освітній аналіз сучасних реабілітаційних концепцій та інтегральних реабілітаційних технологій. Науково-методологічний апарат реабілітології дозволив системно розглянути такі інтегральні (міждисциплінарні) методики та підходи, які є популярними у світовій та вітчизняній корекційно-реабілітаційній практиці і несуть ознаки „технологічності”: система ранньої реабілітації дітей з вадами здоров'я; технології соціокультурного, соціально-побутового та соціально-середовищного реабілітування; корекційно-педагогічні терапевтичні технології – музико-терапія, арт-терапія, ігротерапія, казкотерапія тощо; реабілітаційна технологія Марії Монтессорі; кондуктивна педагогіка Петью; соціальна педіатрія та методика

„Тандем”; реабілітаційно-педагогічні конструкти у площині концепцій реабілітаційної педагогіки та лікувальної педагогіки; соціальне реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності засобами фізичної культури та спорту. Освітній підхід, освітні методи та засоби є наскрізними у цих реабілітаційних технологіях як системах, що дає підстави говорити про освітні принципи як системоутворювальні.

У ході дослідження розглянута широко розповсюджена за кордоном практика медико-соціальної допомоги особам зі стійкими порушеннями здоров'я, обмеженнями життєдіяльності – „окупаціональна терапія” (ерготерапія). Проведений аналіз світового досвіду розвитку та впровадження окупаціональної терапії доводить, що у цій інтегральній реабілітаційній технології системоутворювальний зміст набуває робота з особистістю людини, формування у неї способів діяльності відповідно до завдань комплексного соціального реабілітування. Тобто в цій технології як реабілітаційній системі освітні підходи є системоутворювальними чинниками, тому її логічно визнавати, перш за все, педагогічною.

Крім того, проаналізовані освітні аспекти практики використання деяких технічних засобів реабілітування та корекційної роботи. Зокрема, викладені педагогічні засади та різні аспекти застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті та соціальному реабілітуванні осіб з інвалідністю. Окремо розглянуті переваги та ризики використання Інтернет-середовища як форми організації реабілітаційного простору для осіб з інвалідністю. Викладені організаційно-андрагогічні умови розвитку системи дистанційного та відкритого навчання у професійній освіті студентів з інвалідністю, показана їх роль як освітніх чинників комплексного реабілітування.

У четвертому розділі – „Освіта як системоутворювальний чинник професійного реабілітування дорослих з інвалідністю” висвітлена практична роль освіти в системі професійного реабілітування дорослих осіб з інвалідністю.

Виходячи із практичних завдань реабілітаційної реальності, аналізу розвитку дефектології та реабілітології, обґрунтовано актуальність та сутність нової наукової дисципліни, сфери суспільної практики та фахової підготовки – корекційної андрагогіки. У науково-теоретичній площині вона забезпечує цілісність та неперервність корекційно-реабілітаційного процесу для людини з інвалідністю протягом усього життя. Визначено, що корекційна андрагогіка є наукою про корекційну та професійну освіту, освітні методи соціального реабілітування дорослих людей з обмеженнями життєдіяльності. Вона відноситься до самостійної міждисциплінарної сфери антропологічних знань, спорідненої зі сферами андрагогіки та корекційної педагогіки, має свій предмет, відмінності у змісті та специфічні методи дослідження. Виявлено співвідношення корекційної андрагогіки (КА-модель) та

корекційної педагогіки у підходах до корекційно-реабілітаційної роботи, обґрунтовано методологічний перехід від моделі виховання та навчання, що є традиційною для парадигми корекційної педагогіки, до КА-моделі. Цей перехід характеризується, насамперед, такими факторами як зростаюча роль особистісного досвіду, мотиваційно-спонукальної сфери, відчуття свободи та процесу самоактуалізації дорослого реабілітованого, зростання ролі особистісних інтересів, актуалізація акмеологічного підходу у виховній роботі тощо.

Дослідження дало можливість науково обґрунтувати концептуальні підходи до побудови корекційно-реабілітаційного простору професійної освіти учнів та студентів з обмеженнями життєдіяльності, що пов'язані зі здоров'ям, і, як наслідок, спеціальними освітніми потребами. Викладені у цій частині дослідження принципи моделювання специфічних форм та умов навчально-виховного процесу, управління змістом навчальної діяльності відносяться до всього поля професійної освіти дорослих осіб з інвалідністю: інтегрованого навчання як у рамках вищої школи, так і в системі професійно-технічного навчання. Доведено, що професійна освіта студентів з інвалідністю має будуватися на основі спеціальних принципів і методів корекційно-реабілітаційної роботи, що продовжують наукову традицію дефектології і відображають вікову та нозологічну диференціацію психофізіологічних порушень розвитку людини, специфічних психічних станів особистості, що спричинені травмами чи важкими хворобами. У дослідженні представлені організаційно-методичні основи системи професійного реабілітування та структурні умови і зміст роботи центру професійного реабілітування людей з інвалідністю. Практичну апробацію цих розробок було здійснено у Всеукраїнському центрі професійної реабілітації інвалідів у 2001-2002 рр.

Дослідженням визначена системна особистісно орієнтована корекційно-андрагогічна методологія організації навчально-реабілітаційної роботи зі студентами з обмеженнями життєдіяльності за умов інтегрованого ВНЗ. Аналіз матеріалів щодо поточного стану реабілітаційної роботи зі студентами з інвалідністю у системі вищої освіти дозволив: визначити принципи та організаційні умови створення корекційно-розвивального навчально-реабілітаційного простору для студентів, що навчаються в інтегрованій академічній групі; обґрунтувати діагностико-потребову методику навчання та реабілітування студентів з урахуванням нозологічної диференціації. Цю методику формують десять етапів: шість етапів утворюють першу (діагностичну) частину, решта етапів (програмний, операційний, результативний, підготовчий передвипускний етапи) – другу частину корекційної та навчально-реабілітаційної роботи.

Під час корекційно-реабілітаційного супроводу студента з інвалідністю особлива увага має приділятися заходам з адаптування

студентів-першокурсників до навчання за умов ВНЗ, організації їх самостійної навчальної роботи, питанням використання вольової регуляції у навчанні тощо. Досліджені також деякі підходи до застосування новітніх освітніх технологій в оптимізації професійної освіти осіб з інвалідністю у площині досвіду їх використання у світовій практиці (продуктивне навчання, ресурсно-орієнтоване навчання, технологія індивідуального стилю навчання, валеологічні навчальні технології, модульно-рейтингова та дистанційна форми організації навчання).

Практичні рекомендації, що виходять із дослідження, були вперше апробовані у Відкритому Таврійському коледжі (м. Сімферополь) – недержавному навчальному закладі, створеному для інтегрованого навчання студентів з порушеннями опорно-рухового апарату та внутрішніми захворюваннями у галузі комп'ютерних технологій у спеціальних групах, а згодом також в інтегрованих академічних групах за спеціальностями фінансово-економічного напрямку з поглибленим вивченням інформаційних технологій. Для проведення корекційної та навчально-реабілітаційної роботи з цією категорією студентів з 1998 до 2003 р. у коледжі було створено відповідні умови, що включали створення корекційно-реабілітаційних програм для кожного студента відповідно до нозологічних, навчальних та особистісних потреб, спеціальний дидактичний, психологічний, медичний, оздоровчий та соціальний супровід студентів, соціально-психологічну підготовку до роботи на майбутньому робочому місці та ефективне працевлаштування.

В експериментальних групах коледжу здобули професії „Оператор комп'ютерного набору”, „Бухгалтерський облік” 410 осіб з інвалідністю, які виявили вищий рівень працевлаштованості та соціальної адаптованості, ніж особи з інвалідністю, що здобували професію в інших закладах і отримували тільки послуги з професійного навчання.

У 1999–2001 рр. елементи навчально-реабілітаційної роботи та підходи до спеціального супроводу студентів з інвалідністю розроблялися та впроваджувалися автором дисертації у рамках діяльності Відкритого міжнародного університету розвитку людини „Україна” та його Таврійської філії.

Результати дослідження щодо професійного навчання студентів з інвалідністю, кількість яких у ВНЗ України I–IV рівнів акредитації у 2007/08 н.р. становила 12 262 осіб, покладені в основу матеріалів всеукраїнського науково-педагогічного експерименту: „Системний підхід до організації інтегрованого навчання студентів з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації” (накази МОН України від 27.06.2008 № 587 і 02.09.2009 № 809) та роботи Науково-методичного центру та соціального реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності ІКПП НПУ імені М.П. Драгоманова.

У п'ятому розділі – „Прикладні питання теорії реабілітаційних систем та реабілітаційний менеджмент” розглянуті практичні питання теорії реабілітаційних систем, а саме: досліджено освітній аспект формування деяких супроводжувальних елементів реабілітаційної системи. Для повноти та системності розгляду реабілітаційної дійсності за допомоги наукового апарату реабілітології вивчені кадрові, нормативно-правові, соціально-економічні та адміністративні аспекти управління й розвитку корекційно-реабілітаційних систем.

На основі освітньої парадигми комплексного соціального реабілітування здійснено аналіз державних актів періоду останніх років, якими регулюється діяльність корекційно-реабілітаційної галузі. Особливу увагу приділено Закону України „Про реабілітацію інвалідів в Україні” та постановам Кабінету Міністрів України, якими визначаються нормативні аспекти національної системи реабілітування людей з інвалідністю. Крім того, у дослідженні здійснено аналіз міжнародних конвенцій та рекомендації Міжнародної організації праці у галузі професійного реабілітування та перекваліфікації осіб з обмеженнями життєдіяльності. З'ясовано, що розвиток нормативно-правової підсистеми реабілітування має здійснюватися через зростання в ній системоутворювальної ролі особистісно орієнтованих та освітніх підходів.

Теоретичні принципи реабілітаційної системології мають бути застосовані до окремих форм реабілітаційного процесу, які як реабілітаційні системи залишаються мало вивченими. Виходячи з цього були розроблені принципи та обґрунтована побудова корекційно-реабілітаційних служб і системи реабілітування за специфічних умов – центру комплексної реабілітації, спеціальної школи-інтернату, інтегрованого навчального закладу, пенітенціарної установи тощо. На основі теоретико-практичного аналізу емпіричного вітчизняного досвіду описані моделі корекційно-реабілітаційного простору у мережі центрів реабілітування різного спрямування та відомчої підпорядкованості. Досліджено впровадження корекційного психолого-педагогічного компоненту у державних центрах соціальної реабілітації дітей-інвалідів та професійного реабілітування дорослих з інвалідністю Міністерства праці та соціальної політики України, навчально-реабілітаційних центрах Міністерства освіти і науки України, центрах медичного спрямування Міністерства охорони здоров'я України, санаторно-курортних закладах, реабілітаційних центрах недержавної форми власності.

На прикладі навчальних закладів м. Києва (Київська спеціальна школа-інтернат № 15 та експериментальна середня загальноосвітня школа I–III ступенів № 168) розглянуті теоретичні й практичні аспекти формування корекційно-реабілітаційного простору за умов спеціальної та інтегрованої освіти.

У дослідженні вивчалися проблеми моделювання комплексної корекційно-реабілітаційної роботи з громадянами з інвалідністю, які засуджені до позбавлення волі. Їх чисельність в установах кримінально-виконавчої системи за даними Державного департаменту України з питань виконання покарань станом на 01.07.2005 р. становила 3191 особу, з них 1 групи інвалідності – 64 ув'язнених, 2 групи – 1576, 3 групи – 1551. У дослідженні врахована нормативно-правова специфіка життєдіяльності ув'язнених з інвалідністю за умов пенітенціарної системи. Застосування працівниками кримінально-виконавчих установ у своїй роботі запропонованих автором принципів та методичних положень дозволяє значно підвищити ефективність перевиховання та здійснити повноцінне реабілітування ув'язненого громадянина з інвалідністю, сприяє розвитку гуманістичної спрямованості процесів реформування пенітенціарної системи України. Результати цієї частини дисертації були впроваджені у практичну роботу Управління Державного департаменту України з питань виконання покарань у Дніпропетровській області та Софіївської виправної колонії № 45 у 2004-2005 рр., чисельний склад ув'язнених з інвалідністю якої становив 934 особи. У результаті дослідження сформульовані принципи соціально-правового, медичного, соціально-психологічного та корекційно-педагогічного супроводу засуджених інвалідів за умов позбавлення волі, які розвивають закономірності педагогічного процесу в пенітенціарних установах, обґрунтовані у пенітенціарній педагогіці В. Синьовим та іншими авторами.

Подальший розвиток системи корекційно-реабілітаційної роботи неможливий без докорінного реформування підготовки кадрів для цієї сфери та підвищення професійної мобільності корекційних педагогів, спеціальних психологів та реабілітологів. Особливо гостро ці проблеми постають у зв'язку з рухом української вищої школи у напрямі Болонського процесу. Дослідженням запропонована системна підготовка фахівців широкого профілю, які компетентні не тільки у сфері спеціальних освітніх та психологічних питань допомоги дітям з дизонтогенезом, а й у сучасних проблемах комплексної реабілітаційної роботи з широким спектром порушень психофізичного розвитку дитини, у питаннях корекційної андрагогіки та професійного реабілітування дорослих з інвалідністю, інтегральних корекційно-реабілітаційних технологіях тощо. Згідно концепції дослідження у роботі корекційного педагога та реабілітолога на перший план виходять функції „менеджера” корекційно-реабілітаційного процесу, який спрямовує траєкторію розвитку людини, сприяє й допомагає корекційним та компенсаторним процесам, формує мотивацію до самореабілітування тощо.

У площині створення умов для формування професійної мобільності майбутніх корекційних педагогів, спеціальних психологів та реабілітологів розроблена та апробована система програм інтегрованих

дисциплін, пов'язаних між собою структурно-логічними зв'язками: „Корекційно-реабілітаційні служби”, „Методичні основи соціального реабілітування”, „Корекційна андрагогіка”, “Соціально-правове забезпечення реабілітації людей з інвалідністю” та „Реабілітаційний менеджмент”. З метою наближення практики підготовки фахівців корекційно-реабілітаційної сфери до європейських і світових стандартів, і відповідно до змін, що відбулися на ринку праці України, у дослідженні обґрунтовано реформування переліку напрямів підготовки фахівців, зокрема, введення нових спеціальностей та спеціалізацій на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях, які можна згрупувати в окрему нову галузь знань „0103 – Корекційно-реабілітаційна освіта”.

Зазначена вище система навчальних програм корекційно-реабілітаційного блоку протягом 2004–2009 рр. була впроваджена під час фахового навчання студентів I–IV курсів денного та заочного відділення Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за спеціальністю „Корекційна освіта”. Дослідження результатів впровадження програм цих дисциплін засвідчило, що студенти, які навчалися за цими програмами значно підвищили свою професійну мобільність через отримання компетенцій, знань та умінь із таких питань корекційно-реабілітаційної роботи, як: знання з питань теорії та практики реабілітології, знання з питань корекційної андрагогіки та соціально-правового захисту осіб з інвалідністю, компетентність з питань інтегральних реабілітаційних технологій; системність та комплексність у підходах до корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми та дорослими з інвалідністю; здатність працювати у мультидисциплінарній команді; обізнаність в історії, принципах та структурі корекційно-реабілітаційних служб України та за кордоном; знання та вміння в управлінні корекційно-реабілітаційними процесами, їх методичному обґрунтуванні; компетентність та готовність до роботи в інтегрованих навчальних закладах, центрах комплексного реабілітування осіб з інвалідністю, у реабілітаційних закладах для дорослих осіб з інвалідністю тощо.

Крім того, результати дослідження впроваджені у програми курсів підвищення кваліфікації для керівників і фахівців навчально-реабілітаційних закладів „Основи педагогічної корекції та організація комплексної реабілітації дітей з інвалідністю”, які були організовані Науково-методичним центром Інституту корекційної педагогіки і психології НПУ імені М.П. Драгоманова протягом 2004 р. Дослідження результатів впровадження програм цих курсів довело, що спеціалісти центрів та установ соціального реабілітування значно підвищили свій фаховий рівень у сфері корекційно-реабілітаційної роботи, управління реабілітаційними системами різного рівня і спрямованості. Знання про системні основи організації комплексного реабілітаційного процесу позитивно вплинули на їх роботу в установах і центрах реабілітації.

Аналіз роботи закладів мережі спеціалізованих соціальних служб „Центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями” Київського міського центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, фахівці яких брали участь у курсах підвищення кваліфікації, показало значне покращення показників ефективності їх діяльності. Реабілітаційні центри різних районів м. Києва, у тому числі завдяки підвищенню кваліфікації їх спеціалістів (керівників, дефектологів, соціальних педагогів, психологів) за згаданою програмою, за період з 2004 до 2008 р. досягли позитивних змін у використанні нових видів, методик і технологій реабілітування, у кадровому забезпеченні реабілітаційного процесу, у підходах до реабілітаційного менеджменту, в ефективності складання та моніторингу індивідуальних програм реабілітування клієнтів тощо.

Новітні педагогічні підходи до викладання реабілітаційного менеджменту були апробовані також на курсах підвищення кваліфікації фахівців системи охорони здоров’я, що впроваджуються на кафедрі дитячої неврології та медико-соціальної реабілітації Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупіка. До програми підвищення кваліфікації медичних працівників було включено авторський модуль „Основи менеджменту соціально-педагогічного реабілітування та корекційно-педагогічної роботи”. Як засвідчили результати тестування слухачів курсів включення до програми елементів психолого-педагогічних знань дозволило значно покращити обізнаність медичних працівників у сфері освітніх принципів, підходів і технологій комплексного медико-соціального реабілітування дітей з порушеннями психофізичного розвитку і сприяти підвищенню ефективності реабілітаційних процесів.

У дослідженні висвітлені управлінські питання організації системної роботи корекційно-реабілітаційної установи незалежно від напрямку та форм реабілітаційної діяльності, відомчого підпорядкування, організаційної структури. Зокрема, обґрунтовано нову галузь знань, сферу практичної діяльності та перспективний напрям підготовки кадрів – реабілітаційний менеджмент. Реабілітаційний менеджмент визначено як специфічний вид управлінської діяльності (соціального менеджменту), який становить систему стратегій, принципів, методів, технологій, засобів і форм організації та управління реабілітаційними процесами, системами й закладами з метою підвищення їх ефективності. Його також можна розглядати як результат еволюції педагогічного менеджменту у реабілітології та управлінський інструмент реалізації освітніх принципів комплексного реабілітування.

Особливу увагу звернено на розробку та впровадження методів моніторингу національної мережі центрів реабілітації та інших корекційно-реабілітаційних служб. Запропоновано та апробовано систему оцінки якості та стандартизації реабілітаційних послуг

відповідно до міжнародних стандартів менеджменту якості ISO 9001 та моделі досконалості Європейського фонду управління якістю (ЄФУЯ). Застосування визнаних у всьому світі принципів і технологій Загального управління якістю (Total Quality Management) не тільки сприятиме вдосконаленню роботи установ і організацій, що є виробниками соціальних реабілітаційних послуг, а й робитиме процеси вдосконалення системними, технологічно розвинутими, а результати реабілітаційного процесу ефективними та наближеними до потреб клієнта.

Методика оцінки якості діяльності корекційно-реабілітаційних служб за стандартами ISO 9001 та принципами TQM була створена та впроваджена під час моніторингу 395 українських центрів медико-соціальної реабілітації дітей і 60 центрів трудової й професійної реабілітації дорослих з інвалідністю. Вона складається з десяти анкет, що містять як статистичні дані щодо центру, так і процесну інформацію та дані про результати роботи, які описують функціонування центру, зокрема, безпосередньо процес реабілітування. Останній розбито на групи реабілітаційних фактів і феноменів, що стосуються соціального, педагогічного, психологічного, медичного та техніко-середовищного аспектів реабілітування. Таким чином у моніторингу застосовано близько 170 індексів інформаційного масиву, які об'єднані у такі групи: 1) загальні дані щодо центру реабілітування; 2) матеріально-технічне та фінансове забезпечення центру; 3) кадрове забезпечення діяльності центру; 4) організаційна та внутрішня документальна робота центру; 5) лідерство та менеджмент організації; 6) партнерство, інформаційна та просвітницька робота центру реабілітування; 7) реабілітаційний процес (загальні дані); 8) аспекти соціального реабілітування; 9) педагогічний та психологічний аспекти реабілітування; 10) медичний і техніко-середовищний аспекти реабілітування. Оціночна модель досконалості функціонування реабілітаційної установи за методикою ЄФУЯ включає не тільки результати роботи установи, а й потенційні можливості у сфері надання послуг. Кожна зона моніторингу має бальну оцінку, складену на основі експертних рекомендацій ЄФУЯ, і дозволяє здійснити сукупне оцінювання якості надання реабілітаційних послуг центром або установою.

Рекомендації щодо застосування принципів і технологій реабілітаційного менеджменту, системної організації комплексного корекційно-реабілітаційного процесу на основі освітніх підходів були впроваджені у мережі центрів реабілітації різного спрямування: Хортицькому навчально-реабілітаційному багатопрофільному центрі; Українському медичному центрі реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи; Сумському обласному центрі соціальної реабілітації дітей-інвалідів; Комунальному спеціальному загальноосвітньому реабілітаційному закладі „Дніпропетровський обласний психолого-медико-педагогічний центр”; Всеукраїнському

центрі професійної реабілітації інвалідів; Євпаторійському центральному дитячому клінічному санаторії Міністерства оборони України. Творче використання результатів дисертаційного дослідження співробітниками названих установ дозволило як у практичній, так і у концептуальній площині значно підвищити ефективність корекційно-реабілітаційного процесу, що відобразилося на показниках діяльності центрів, рівні надання реабілітаційних послуг дітям та молоді з обмеженнями життєдіяльності. У центрах покращилися форми, методи та зміст корекційно-реабілітаційної роботи, розширилася номенклатура видів допомоги дітям та їх сім'ям, пропускну властивість та ефективність роботи закладу.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній праці вивчені освітні основи системи комплексного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності, з'ясовані її психолого-педагогічні аспекти, створені теоретико-методологічні основи реабілітології у рамках освітнього підходу й системно-синергетичної парадигми. Підтвердження гіпотези про те, що психолого-педагогічні принципи та особистісно орієнтований підхід є наскрізними у реабілітаційній теорії та практиці і відіграють роль системоутворювальних чинників на всіх ієрархічних рівнях і в переважній кількості типів корекційно-реабілітаційних систем, впливаючи на їх якість та ефективність, пов'язано з такими висновками:

1. Теоретико-методологічне осмислення практики корекційно-реабілітаційних служб із позицій системно-синергетичної парадигми приводить до нових концептуальних понять „реабілітаційна системологія” та „реабілітаційна компаративістика”, що діють у семантичному полі міждисциплінарної науки „реабілітології”, функціонуючої на стикові корекційної педагогіки, психології, медицини, соціальної роботи, техніки, правознавства, етики, соціології, філософії тощо. Реабілітологія – трансдисциплінарна метанаука про феномени, принципи, закономірності, методи і форми організації корекційно-реабілітаційних систем і процесів реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності, пов'язаними зі здоров'ям. Загалом реабілітаційна дійсність має суперечливі властивості, а її багаторівнева система закономірностей, наукових принципів та концепції діалектичний характер побудови. Серед принципів реабілітології: освітній принцип комплексного соціального реабілітування, принципи особистісної і корекційної спрямованості, відкритості та неперервності реабілітаційного процесу, принцип компліментарності реабілітаційних модальностей, системно-синергетичний принцип, етіопатогенетичний принцип реабілітування тощо.

2. Універсальною методологічною основою фундаментальних закономірностей та принципів реабілітаційної дійсності є освітній принцип комплексного соціально-психолого-педагогічного

реабілітування. Концепція „реабілітування засобами освіти” буде функціональні зв'язки між елементами реабілітаційної системи і поширюється на весь віковий період реабілітовуваного. Як наскрізний освітній принцип впливає на кожний елемент комплексного медико-соціально-психолого-педагогічного реабілітаційного процесу. Будучи соціально-методологічним концептом він також моделює національну систему освіти в Україні як головного чинника соціального реабілітування дітей та дорослих з інвалідністю.

Діяльнісний підхід у теорії реабілітування, синтез знань про базові модальності реабілітаційного впливу (медична, соціальна, психологічна, педагогічна і техніко-середовищна групи чинників), інші властивості реабілітаційного процесу як системи дозволяють обґрунтувати відкриту особистісно орієнтовану п'ятифакторну діялісню модель комплексного реабілітування. Реабілітування осіб з інвалідністю визначається як спеціально організований, відкритий, особистісно орієнтований системно-синергетичний процес медичних, соціальних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, технічних, правових, економічних, культурних, творчих, інформаційних заходів, спрямованих на усунення обмежень їх життєдіяльності, відновлення фізичного, психічного і соціального здоров'я, соціалізацію, соціальну адаптацію та інтеграцію, оптимізацію рівня діяльності, у тому числі навчальної та трудової, підвищення якості життя людини та формування його незалежного стилю. Процес реабілітування як система складається із елементів: реабілітовуваний; реабілітолог; цілі, зміст, методи і технології реабілітування, засоби, організаційні форми реабілітування; діагностика досягнення цілей; результати реабілітаційного процесу; батьки, родичі, близькі реабілітовуваного; підсистема реабілітаційного менеджменту; інформаційно-наукова, нормативно-правова, фінансово-економічна та середовищна підсистеми; підсистема управління зовнішніми зв'язками. Структурна ієрархічна організація вкладених реабілітаційних систем може бути представлена через поняття „багаторівневий реабілітаційний простір”.

Універсальна мета комплексного реабілітаційного процесу, як його системоутворювальний чинник, є багатоаспектною і представляється системою таких цілей: 1) відновлення та корекція здоров'я (фізичного, соціального, психічного); 2) соціалізація; 3) соціальна інтеграція; 4) соціальна адаптація; 5) підвищення якості життя; 6) формування стилю незалежного життя; 7) формування способу діяльності за типом „повноцінно функціонуюча людина”. Вони пов'язані з навчально-виховним впливом на людину, мають переважно освітнє походження та реалізується через освітні методи та форми впливу.

3. Ефективна організація комплексного реабілітування можлива за умов розуміння багатфакторної інтегральності такого антропологічного феномену як інвалідність та застосування освітньої моделі

реабілітованого у єдності його психічних, соціальних та біологічних якостей. Вона є діалектичним синтезом медичного, соціального й особистісного аспектів і може бути презентована через багатофакторну діяльнісну особистісно орієнтовану неосоціальну модель інвалідності. Остання на діалектико-системному рівні виникає в результаті розв'язання суперечностей між медичною та соціальною моделями інвалідності, генетично пов'язана з її дефектологічною моделлю і моделлю обмежень життєдіяльності і будується на основі особистісного фактора й освітнього підходу як системоутворювальних чинників. Ядром будови особистісно-центрованого корекційно-реабілітаційного простору у такій моделі має бути особистість реабілітованого, яка представляється чотиривимірною структурою, що системно поєднує базові параметри особистості у чотирьох вимірах: соціально-психолого-індивідуальному, діяльнісному, нозологічному та віковому (генетичному). Розвиток особистості реабілітованого може бути представлений психосинергетичною моделлю, яка відображає біфуркаційний характер її становлення через ланцюг структурних фахових переходів.

4. Евристичним інструментом пізнання відкритих реабілітаційних та педагогічних систем є постнекласична системно-синергетична методологія. За окремими показниками синергетичний підхід у моделюванні реабілітаційних процесів є методологічним кроком уперед порівняно з класичним системним підходом. Зокрема, системно-синергетичний підхід у реабілітології розглядає реабілітаційні системи як відкриті, нерівноважні, нелінійні та складні; акцентує увагу на процесах саморуху, саморозвитку, самоорганізації реабілітаційних систем, використовує ефект кооперативності процесів, що лежать в основі самоорганізації й розвитку цих систем; вивчає провідну роль сукупності внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків реабілітаційної системи, а джерелом руху та еволюції реабілітаційної системи визнає обмін інформацією, енергією та матерією із зовнішнім середовищем. Синергетична методологія дозволяє створити нелінійну психосинергетичну модель саморозвитку особистості реабілітованого.

5. Упорядкування понятійно-термінологічного апарату реабілітології та словникових новотворів цієї галузі доцільно здійснювати за допомогою системно-таксономічного підходу, що дозволяє визначити систему базових термінів реабілітології (реабілітування (дія), реабілітування (подія), реабілітація (наслідок дії), реабілітолог, реабілітовуваний тощо), а також уникаючи омонімії розкласифіковувати види реабілітування відповідно до твірної основи. У контексті позначення об'єкта реабілітування термін „інвалід” необхідно замінити термінологічним словосполученням „особа з обмеженнями життєдіяльності” відповідно до концепцій Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності і здоров'я.

6. Проаналізовані сучасні реабілітаційні концепції та інтегральні реабілітаційні технології (система ранньої реабілітації; технології соціокультурного, соціально-побутового та соціально-середовищного реабілітування; корекційно-педагогічні терапевтичні технології – музико-терапія, арт-терапія, ігротерапія, казкотерапія тощо; методика Марії Монтессорі; кондуктивна педагогіка Петью; соціальна педіатрія та методика „Тандем”; концепцій реабілітаційної та лікувальної педагогіки; соціально-педагогічне реабілітування засобами фізичної культури та спорту; окупаціональна терапія (ерготерапія)), а також технічні засоби навчально-реабілітаційної роботи, мають психолого-педагогічну основу. Освітні методи та засоби є наскрізними у цих реабілітаційних технологіях як системах, що дає підстави використовувати освітній підхід для їх подальшого розвитку та ефективного застосування в корекційно-реабілітаційній роботі.

7. Здійснене дослідження еволюції системи соціального реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності як суспільного інституту в історичній ретроспективі, дозволяє ввести поняття реабілітаційної парадигми та реабілітаційної парадигмальної революції, створити багатопараметричну економіко-соціокультурну періодизацію еволюції системи соціального реабілітування, яка базується на комбінації „хвильової”, формаційної та цивілізаційної концепціях розвитку людства, а також встановити, що розвиток реабілітаційної парадигми відбувався через революційні зміни у різні „біфуркаційні” періоди цивілізаційних епох, що призвело до чотирьох реабілітаційних революцій: Першої – у докласичний період розвитку системи реабілітування в аграрному суспільстві, Другої – у класичний період в індустріальному суспільстві, Третьої – у некласичний період у постіндустріальному суспільстві, Четвертої – у постнекласичний період у сучасну епоху інформаційного суспільства. Реабілітаційні революції призвели до трансформації методології соціального реабілітування від примітивного благодійництва та соціального захисту осіб з інвалідністю до особистісно центрованої освітньої концепції соціального реабілітування, поступово підсилюючи у ньому педагогічний компонент та освітні підходи. Сучасний етап розвитку національної системи реабілітування характеризується, зокрема, в адміністративно-організаційній площині появою мережі корекційно-реабілітаційних закладів нового типу, в парадигмальній – становленням постнекласичної особистісно центрованої методології комплексного соціального реабілітування осіб з інвалідністю. Освітній підхід, система освіти у різні цивілізаційні епохи може не тільки сприяти розвиткові „реабілітаційної ідеї” у суспільстві, а й бути основою, системоутворювальним чинником для національної системи соціального реабілітування осіб з інвалідністю, тобто головним узагальнюючим чинником історичної еволюції реабілітаційної парадигми є освітній фактор та його похідні.

Аналіз вітчизняного нормативно-правового поля та міжнародного законодавства у сфері корекційно-реабілітаційної роботи та управління реабілітаційними системами вказує на тенденцію до застосування „моделі інтересу особистості” у впровадженні заходів із медико-соціального та професійного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності. Проте подальший розвиток нормативно-правової підсистеми реабілітування можливий за умов зростання ролі освітніх, особистісно орієнтованих підходів в організаційно-правовому супроводі реабілітаційних підсистем різного рівня, навчально-реабілітаційних закладів та установ.

8. Практичні завдання реабілітаційної реальності, узагальнення реабілітаційних фактів і концептів, історія розвитку дефектології та реабілітології, принцип цілісності й неперервності корекційно-реабілітаційного процесу для людини з інвалідністю протягом усього життя обґрунтовують актуальність та сутність нової дисципліни – корекційної андрагогіки, яка є наукою про корекційну і професійну освіту, освітні методи соціального й професійного реабілітування дорослих осіб з обмеженнями життєдіяльності. Співвідношення моделей корекційної андрагогіки (КА-модель) та корекційної педагогіки (КП-модель) у підходах до корекційно-реабілітаційної роботи характеризуються рядом факторів, що формують методологічний перехід від КП-моделі до КА-моделі. Серед них: зростаюча роль особистісного досвіду, мотиваційно-спонукальної сфери, відчуття свободи, процесу самоактуалізації дорослого реабілітованого, зростання ролі особистісних інтересів, актуалізація акмеологічного підходу у виховній роботі тощо.

9. Структурно-функціональним центром будови системи професійного реабілітування та професійної освіти є психологічна структура особистості й специфічні потреби студента з інвалідністю, елементи та якості яких визначають логіку реабілітування, завдання і засоби реабілітаційного процесу. Організаційно-методичні основи системи професійного реабілітування, форми та зміст роботи центру професійного реабілітування, професійна освіта студентів з обмеженнями життєдіяльності мають будуватися на основі спеціальних освітніх принципів і методів корекційно-реабілітаційної роботи, що продовжують наукову традицію дефектології і відображають вікову та нозологічну диференціацію психофізіологічних порушень розвитку людини, специфічних психічних станів особистості, що спричинені травмами чи важкими хворобами. Професійне реабілітування у реабілітаційній дійсності є складним багатоплановим системним явищем, яке являє собою і міжгалузевий реабілітаційний конструкт і системний соціальний реабілітаційний концепт. Його складники мають не тільки освітню природу, а й медичну, соціальну, психологічну, правову, техніко-середовищну, економічну тощо, проте

системоутворювальним є процес здобуття особою професії, без якої професійна реабілітація неможлива. За умов вищого навчального закладу інтегрованого типу методично-організаційні основи навчально-реабілітаційної роботи мають будуватися на базі системної особистісно орієнтованої корекційно-андрагогічної методології та за допомогою діагностико-потребової методики з урахуванням нозологічної диференціації студентів з обмеженнями життєдіяльності.

10. Ефективна навчально-реабілітаційна робота зі студентом з інвалідністю та здобуття ним професії можлива за умов застосування новітніх освітніх технологій в оптимізації професійної освіти у площині досвіду їх використання у світовій практиці: дистанційної освіти, модульно-рейтингової організації навчання, особистісно орієнтованої освіти, продуктивного та ресурсно-орієнтованого видів навчання, валеологічних навчальних технологій тощо. Особливу роль в освіті та соціальному реабілітуванні осіб з інвалідністю у новітню епоху інформаційного суспільства відіграють інформаційно-комунікаційні технології, зокрема Інтернет-середовище як форма організації реабілітаційного простору.

11. Подальший розвиток вітчизняної сфери корекційно-реабілітаційних служб, спеціальної та інтегрованої освіти дітей та дорослих з інвалідністю, змін, що відбулися на ринку праці України, потребують реформування системи підготовки кадрів для цих галузей з метою підвищення професійної мобільності корекційних педагогів, спеціальних психологів та реабілітологів. Зокрема, необхідно впроваджувати нову систему пов'язаних між собою структурно-логічними зв'язками програм інтегрованих дисциплін сфери комплексного соціального реабілітування та впроваджувати новітні спеціальності та спеціалізації, наближені до вітчизняної й світової практики реабілітаційної роботи, які можна згрупувати в окрему нову галузь знань „0103 – Корекційно-реабілітаційна освіта”. Серед нових напрямів підготовки можуть бути „Педагогічне реабілітування та менеджмент інтегрованої освіти”, „Корекційна андрагогіка”, „Соціальне реабілітування та корекційна освіта”, „Окупаціональна терапія (ерготерапія)”, „Спеціальна психологія” тощо.

12. Застосування теоретичних принципів реабілітології до окремих форм побудови корекційно-реабілітаційних служб і комплексних реабілітаційних систем за специфічних умов – центру комплексної реабілітації, спеціальної школи-інтернату, інтегрованого навчального закладу, санаторно-лікувальної установи, пенітенціарного закладу тощо – дозволять значно підвищити ефективність їх роботи. Імплементация універсальних освітніх підходів у роботу реабілітаційних закладів різних форм організації та спрямованості надає їх діяльності особистісно центрованого змісту та сприяє реалізації концептуальної мети

комплексної реабілітації дітей та дорослих з обмеженнями життєдіяльності.

Подальший ефективний розвиток системи корекційно-реабілітаційних служб можливий за умов упровадження у технологію управління цією сферою стратегій, принципів, методів такої нової науки та сфери соціальної практики, як реабілітаційний менеджмент. Система моніторингу національної мережі центрів реабілітації осіб з інвалідністю та інших корекційно-реабілітаційних служб, оцінка якості та стандартизації реабілітаційних послуг мають будуватися на міжнародних стандартах менеджменту якості, зокрема ISO 9001.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Шевцов А. Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я : [монографія] / Андрій Гаррійович Шевцов. – К. : НТІ „Інститут соціальної політики”, 2004. – 240 с.
2. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології : [монографія] / Андрій Гаррійович Шевцов. – К. : МП Леся, 2009. – 484 с. – Бібліогр. : С. 461–481. – ISBN 966-8126-39-4.
3. Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я : [монографія] / Андрій Гаррійович Шевцов. – К. : Соцінформ, 2004. – 200 с. – ISBN 966-95780-5-1.

Навчально-методичні та наукові видання, посібники і програми

4. Шевцов А. Г. Вступ в абілітацію та реабілітацію дітей з обмеженнями життєдіяльності: навчальний посібник / [А. Шевцов, Л. Люндквіст, В. Бурлака та ін.] ; під. наук. ред. А. Г. Шевцова, заг. ред. В. В. Бурлаки – К. : ГЕРБ, 2007. – 288 с. – ISBN 978-966-96935-0-1
5. Шевцов А. Г. Зайнятість молоді з функціональними обмеженнями : наукове видання / [К. Бондарчук, Н. Комарова, Р. Левін, А. Шевцов та ін.] ; під ред. О. О. Яременко. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – 139 с. – ISBN 966-7902-38-2
6. Шевцов А. Г. Система центрів соціальної реабілітації дітей з інвалідністю в Україні : довідник / укладачі. : А. Шевцов, І. Шерстюк, О. Полякова. – К. : НТІ „Інститут соціальної політики”, 2003. – 256 с.
7. Шевцов А. Г. Створення дидактичних матеріалів з дистанційної форми навчання : інформаційно-методичний збірник / Таланчук П. М., Шевцов А. Г., Бажан В. Т. – К. : ВМУРОЛ „Україна”, 2001. – 48 с.
8. Шевцов А. Г. Навчальні програми дисциплін / Шевцов А. Г. // Корекційна освіта. Логопедія : навч.-метод. комплекс; [у 3-х т.] ; Авт. кол. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Т. 2. – С. 136 – 165 – ISBN 966-8157-12-5
9. Шевцов А. Г. Ваші перші кроки в університеті : методичний

посібник для першокурсників / Шевцов А. Г., Бажан О. В. – К. : ВМУРОЛ „Україна”, 2001. – 23 с.

Статті у наукових фахових виданнях

10. Шевцов А. Г. Аналіз та моделювання комплексних корекційно-реабілітаційних систем і процесів / А. Г. Шевцов // наук. часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія № 19. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. – № 11. – С. 246 – 252.

11. Шевцов А. Г. До питання кореляції матеріальних ресурсів і типових методик реабілітаційного процесу осіб з обмеженими функціями здоров'я / А. Г. Шевцов // наук. часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія № 19. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2006. – № 6. – С. 88 – 98.

12. Шевцов А. Г. До питання про використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні та реабілітуванні осіб з дитячим церебральним паралічем / А. Г. Шевцов, Л. А. Дітковська // наук. часоп. НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія № 19. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. – № 13. – С. 151 – 153.

13. Шевцов А. Г. До питання про понятійно-термінологічне поле реабілітології / А. Г. Шевцов // наук. часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія № 19. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. – № 9. – С. 139 – 147.

14. Шевцов А. Г. Економіко-соціокультурна періодизація еволюції соціального реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності / А. Г. Шевцов // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту : Серія соц.-пед.– Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – вип. X. – С. 164 – 169.

15. Шевцов А. Г. Ефективна самостійна навчальна діяльність як чинник освіти дорослих осіб з інвалідністю / А. Г. Шевцов // Дидакт. та соц.-псих. аспекти корекц. роботи у спец. школі: наук.-метод. зб. : за ред. В. Бондаря, В. Засенка. : – К. : Актуальна освіта, 2007. – № 9 – С. 47 – 53.

16. Шевцов А. Г. Інформаційні технології як засіб соціальної реабілітації людей з обмеженими функціями здоров'я / А. Г. Шевцов // Актуальні пробл. вих. та навч. людей з особл. потребами: зб. наук. праць – К. : Університет “Україна”, 2000. – С. 258 – 265.

17. Шевцов А. Г. Класифікаційно-системологічний підхід до понятійно-термінологічного апарату корекційно-реабілітаційної діяльності / А. Г. Шевцов // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту : Серія соц.-пед.– Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2008. – вип. VIII. – С. 120 – 127.

18. Шевцов А. Г. Концепція „незалежного життя” у корекційній роботі та соціальній реабілітації осіб з інвалідністю / А. Г. Шевцов // наук. часоп. НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія № 11.– К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2007. – № 6. – С. 21 – 32.

19. Шевцов А. Г. Корекційна андрагогіка як новітній науковий феномен / А. Г. Шевцов // Дефектологія. – 2007. – № 3. – С. 45 – 50.

20. Шевцов А. Г. Корекційна андрагогіка як теоретична основа організації професійної освіти студентів з інвалідністю / А. Г. Шевцов // Актуальні пробл. навч. та вих. людей з особл. потребами: зб. наук. праць. – К. : Університет “Україна”, 2008. – № 5 (7). – С. 15 – 25.

21. Шевцов А. Г. Методологічні принципи соціальної реабілітації осіб з обмеженими функціями здоров'я / А. Г. Шевцов // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту : Серія соц.-пед.– Кам'янець-Подільський, 2006. – вип. VI. – С. 337 – 342.

22. Шевцов А. Г. Моделювання системи комплексної реабілітації та психолого-педагогічної корекційної роботи з інвалідами, засудженими до позбавлення волі / А. Г. Шевцов // Соціальна політика і соціальна робота. – 2007. – № 4 – С. 5 – 20.

23. Шевцов А. Г. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / Віктор Синьов, Андрій Шевцов // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 6–10.

24. Шевцов А. Г. Новітні технології навчання в освіті студентів із фізичними вадами / А. Г. Шевцов // Актуальні пробл. вих. та навч. людей з особл. потребами: зб. наук. праць. – К. : Університет “Україна”, 2002. – С. 195 – 202.

25. Шевцов А. Г. Окупаціональна терапія як міждисциплінарна сфера реабілітаційної діяльності / А. Г. Шевцов // наук. часоп. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 19. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – № 8. – С. 81 – 88.

26. Шевцов А. Г. Особистісно орієнтоване навчання як основа освіти людей з особливими потребами / А. Г. Шевцов // Актуальні пробл. вихов. та навч. людей з особл. потребами : зб. наук. праць.– К. : Університет “Україна”, 2004. – № 1 (3) – С. 35 – 39.

27. Шевцов А. Г. Особистісно орієнтовані освітні технології як системоутворювальний чинник комплексної соціальної реабілітації осіб з інвалідністю / А. Г. Шевцов // Дидакт. та соц.-псих. аспекти корекц. роботи у спец. школі: наук.-метод. зб. : за ред. В. Бондаря, В. Засенка. – К., 2006. – вип. 8., Т. I – С. 210 – 218.

28. Шевцов А. Г. Особистісно центрована концепція формування реабілітаційного простору професійної освіти / А. Г. Шевцов // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту : Серія соц.-пед. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В.С., 2007. – вип. VII.– С. 94 – 103.

29. Шевцов А. Г. Открытая модель социальной реабилитации людей с инвалидностью и современный мир / А. Г. Шевцов // Практична філософія. – 2003. – № 1. – С. 127 – 137.

30. Шевцов А. Г. Педагогічні аспекти реабілітаційного процесу / А. Г. Шевцов // Дефектологія. – 2007. – № 2. – С. 10 – 13.

31. Шевцов А. Г. Підготовка кадрів для системи спеціальної освіти та реабілітації осіб з інвалідністю у світлі Болонського процесу / А. Г. Шевцов // Вища освіта України. – Додат. 3 (т.1) – 2006. – Тем. вип.

„Вища осв. України у конт. інтегр. до європ. осв. прост.”. – С. 322 - 330.

32. Шевцов А. Г. Принципи комплексного супроводу та реабілітації громадян з інвалідністю в умовах пенітенціарної системи / А. Г. Шевцов // Соціальна політика і соціальна робота. – 2007. – № 3. – С. 21 – 37.

33. Шевцов А. Г. Професійна мобільність корекційного педагога у реабілітаційній системі координат / А. Г. Шевцов // Дефектологія. – 2007. – № 4. – С. 40 – 43.

34. Шевцов А. Г. Психолого-педагогічні аспекти соціального реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності у віртуальному комп'ютерному середовищі / А. Г. Шевцов // наук. часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 19. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – № 13. – С. 218 – 221.

35. Шевцов А. Г. Реабілітаційна системологія як інструмент аналізу процесу комплексної реабілітації осіб з вадами здоров'я / А. Г. Шевцов // наук. часоп. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 19. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – № 1. – С. 63 – 74.

36. Шевцов А. Г. Синергетична парадигма комплексної реабілітації та корекційної педагогіки / А. Г. Шевцов // наук. часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 19. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – № 7. – С. 75 – 79.

37. Шевцов А. Г. Синергетичні принципи проектування педагогічного процесу як системи / А. Г. Шевцов // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 115 – 119.

38. Шевцов А. Г. Стратегічні аспекти створення вітчизняної системи дистанційного навчання / А. Г. Шевцов // Новий колегіум. – 2003. – № 3/4. – С. 8 – 14.

39. Шевцов А. Г. Сучасна державна соціальна політика щодо громадян з інвалідністю / А. Г. Шевцов // Вісник Київського національного ун-у імені Тараса Шевченка: Філософія. Політологія. 2004. – № 63–64. – С. 122.

40. Шевцов А. Г. Сучасні технології оптимізації вищої освіти людей з інвалідністю / А. Г. Шевцов // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 91 – 98.

Тези та матеріали наукових конференцій, статті

41. Шевцов А. Г. Валеологічні підходи до освіти студентів з вадами здоров'я / А. Г. Шевцов // Пробл. проф. здоров'я спеціалістів ХХІ ст. : зб. матер. I Міжнар. конфер. 25–26 жовтня 2002 р. – Кіровоград: Кіровоградське представництво ВМУРОЛ „Україна”, 2002. – С. 35– 38.

42. Шевцов А. Г. Комплексний підхід до соціальної реабілітації інвалідів: теоретико-методологічні засади / А. Г. Шевцов // Соціальний захист. – 2004. – № 7. – С. 29 – 33.

43. Шевцов А. Г. Корекційна андрагогіка як наукова основа освіти дорослих осіб з інвалідністю / А. Г. Шевцов // Актуальні проблеми

навчання та виховання людей з особливими потребами: тези доп. – К. : Університет „Україна”, 2007. – С. 26 – 28.

44. Шевцов А. Г. Міжнародний досвід розвитку окупаціональної терапії та шляхи її впровадження в Україні / А. Г. Шевцов // Соціальна педіатрія і реабілітологія. : матер. VIII Міжн. укр.-бавар. симпоз. „Медико-соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями здоров'я”. – К. : Інтримед, 2007. – вип. IV – С. 324–332.

45. Шевцов А. Г. Навчання інформаційним технологіям як засіб соціальної реабілітації людей з обмеженими функціями здоров'я / А. Г. Шевцов // зб. матер. міжн. конф. “Інформаційні технології у соціально-трудовій реабілітації інвалідів”. – К. : Візаві, 2001. – С. 55 – 58.

46. Шевцов А. Г. Некоторые аспекты психосинергетического моделирования личности / А. Г. Шевцов // Соціальні технології: актуальні пробл. теорії та практ. : матер. наук.-практ. конф. „Психосинергетика на межі філософії, природознавства, медицини та гуманітарних наук”. – Одеса : Одеський держ. мед. ун-т, 2002. – № 19.– С. 131 – 134.

47. Шевцов А. Г. Педагогічна парадигма сучасної методології соціальної реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я / А. Г. Шевцов // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: зб. наук. праць / заг. ред. Н. Г. Нічкало. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2007. – С. 142 – 149

48. Шевцов А. Г. Понятійно-термінологічний апарат реабілітології / А. Г. Шевцов // Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти: проблеми та перспективи: матер. III Всеукр. наук.-практ. конфер. – Хмельницький, 2008. – С. 15 – 17.

49. Шевцов А. Г. Понятійно-термінологічний апарат як чинник міжнародної наукової комунікації у корекційно-реабілітаційній сфері / А. Г. Шевцов // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: II Міжн. наук.-практ. конфер. : зб. допов. – Львів, 2008. – С. 389 – 400.

50. Шевцов А. Г. Принцип неперервності та освітній принцип у моделі соціальної реабілітації дітей з інвалідністю / А. Г. Шевцов // Соціальна педіатрія.: зб. наук. праць. – К. : Інтримед, 2003. – вип. II. – С. 105 – 107.

51. Шевцов А. Г. Проблеми дистанційного навчання у контексті професійної освіти студентів з особливими потребами / А. Г. Шевцов // Комп'ютери в навч. процесі : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. / під. ред. М.В. Дудика. – Умань: Алмі, 2002. – С. 78.

52. Шевцов А. Г. Професійна освіта як засіб соціальної реабілітації людей з особливими потребами / А. Г. Шевцов // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи : зб. наук. праць / за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Нічкало. – К., 2003. – С. 305–309.

53. Шевцов А. Г. Синергетична парадигма комплексної реабілітації

та корекційної педагогіки / А. Г. Шевцов // Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку / матер. VII Міжн. наук.-практ. конф. : У 3-х т. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – Т.2. – С. 243 – 252.

54. Шевцов А. Г. Системний підхід до організації інтегрованого навчання студентів з обмеженнями життєдіяльності у вищих навчальних закладах / А. Г. Шевцов // Соц.-пед. реаб. в заклад. осв.: пробл. та перспективи : тези допов. IV Всеукр. наук.-практ. конф. – Хмельницький: Хмельницький ін-т соціальних технологій, 2009. – 220 с. – С. 22 – 24.

55. Шевцов А. Г. Системно-синергетичні підходи у комплексній реабілітації людей з обмеженими функціями здоров'я / А. Г. Шевцов // Соціальна педіатрія : матер. VII Міжн. укр.-бавар. симпоз. „Медико-соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями здоров'я” – К. : Інтрмед, 2005. – вип. III – С. 92–94.

56. Шевцов А. Г. Якість діяльності установ соціальної реабілітації / А. Г. Шевцов // Соціальний захист. – 2004. – № 11. – С. 33–36.

АНОТАЦІЯ

Шевцов А.Г. Освітні основи системи реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації досліджуються теоретико-педагогічні основи комплексного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності, пов'язаними зі здоров'ям. Здійснено освітній аналіз явищ реабілітаційної дійсності, досвіду корекційно-реабілітаційних установ, еволюції системи реабілітування як суспільного інституту в історичній перспективі. Розглянуті питання реабілітаційної системології, корекційної андрагогіки, реабілітаційного менеджменту, професійної підготовки реабілітологів.

У рамках постнекласичної системно-синергетичної парадигми з'ясовані багатоаспектні проблеми моделювання реабілітаційних об'єктів та процесів. Побудовані теоретичні основи реабілітології як міждисциплінарної науки, що функціонує на стикові корекційної педагогіки, психології, медицини, соціальної роботи, техніки, філософії, права тощо. Доведена універсальна роль освітніх основ як системоутворювального чинника комплексного соціального реабілітування та інтегральних реабілітаційних технологій.

Ключові слова: реабілітологія, особа з обмеженнями життєдіяльності, комплексне соціальне реабілітування, теоретико-методологічні основи, реабілітаційна системологія, освітні принципи, корекційно-реабілітаційна система, реабілітаційний менеджмент, корекційна андрагогіка, синергетика.

АННОТАЦИЯ

Шевцов А.Г. Образовательные основы системы реабилитации лиц с ограничениями жизнедеятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2010.

В диссертации исследуются теоретико-педагогические основы феномена комплексной реабилитации лиц с ограничениями жизнедеятельности, связанными со здоровьем. Осуществлен системный образовательный анализ широкого класса явлений реабилитационной действительности, опыта коррекционно-реабилитационных учреждений. Построены теоретические основы реабилитологии как междисциплинарной науки, которая функционирует на стыке коррекционной педагогики, психологии, медицины, социальной работы, техники, философии, права и т. д. Сформулирована система закономерностей, диалектических принципов и концепций реабилитологии, разработаны основы реабилитационной компаративистики и реабилитационной системологии, основы моделирования реабилитационных объектов и процессов в рамках постнеклассической системно-синергической парадигмы. Исследованием доказана универсальная роль образовательных основ как системообразующего фактора комплексной социальной реабилитации и интегральных реабилитационных технологий.

На основе синтеза знаний про базовые модальности реабилитационного влияния предложена открытая личностно ориентированная пятифакторная деятельностная модель комплексной социальной реабилитации, а также трехфакторная личностно ориентированная деятельностная несоциальная модель инвалидности.

В диссертации разработана методология построения целостного личностно ориентированного коррекционно-реабилитационного пространства, ядром которого есть личность реабилитируемого в диалектическом единстве свои психических, социальных и биологических качеств, представляемая психосинергетической моделью с четырехмерной структурой, системно объединяющей социально-психолого-индивидуальное, деятельностное, нозологическое и темпоральное измерения.

С педагогических позиций обоснованы цели реабилитационного процесса (социализация, социальная интеграция, социальная адаптация, повышение качества жизни, восстановление здоровья, формирование стиля независимой жизни и способа деятельности по типу „полноценно функционирующий человек” и др.). Предложена многопараметрическая экономико-социокультурная периодизация развития системы реабилитации как общественного института, которое осуществляется

через реабилитационные парадигмальные революции. Показана ведущая роль образовательного фактора в исторической смене реабилитационных парадигм и моделей, их нормативно-правового обеспечения. В работе упорядочен понятийно-терминологический аппарат реабилитологии, предложен классификационно-системологический механизм терминотворчества в этой сфере.

В работе сконструирована теория профессиональной реабилитации как сложного многопланового системного реабилитационного конструкта. В ней обоснована актуальность и сущность новой дисциплины – коррекционной андрагогики. В подходах к коррекционно-реабилитационной работе сформулирован методологический переход от модели коррекционной педагогики (КП-модели) к модели коррекционной андрагогики (КА-модели).

С помощью КА-модели разработана методика организации учебно-реабилитационной работы со студентом с инвалидностью в условиях профессионального образования, а также центра профессиональной реабилитации. С этих позиций также проанализированы новейшие образовательные технологии в оптимизации профессионального образования, в том числе дистанционного и модульно-рейтингового обучения, представлен научно-педагогичный анализ использования современных информационно-коммуникационных технологий в образовании и реабилитации.

В диссертации показано, что применение теоретических принципов реабилитологии к отдельным формам построения коррекционно-реабилитационных служб и комплексных реабилитационных систем в специфических условиях (центра комплексной реабилитации, специальной школы-интерната, интегрированного учебного заведения, лечебного учреждения, пенитенциарного заведения и т. д.) позволит значительно повысить эффективность их работы.

В работе обоснованы современные подходы к реформированию системы подготовки кадров для отечественной сферы реабилитационно-образовательной отрасли, повышения профессиональной мобильности коррекционных педагогов, специальных психологов и реабилитологов, введения новых направлений подготовки и специальностей для этой сферы.

На основе анализа опыта организации коррекционно-реабилитационной работы в разных условиях и формах реабилитации в Украине предложены теоретико-практические основы реабилитационного менеджмента, в частности его принципы, а также систему оценки эффективности деятельности реабилитационного центра в соответствии с международной системой управлением качества.

Ключевые слова: реабилитология, человек с ограничениями жизнедеятельности, комплексная социальная реабилитация, теоретико-

методологические основы, реабилитационная системология, образовательные принципы, коррекционно-реабилитационная система, реабилитационный менеджмент, коррекционная андрагогика, синергетика.

SUMMARY

Shevtsov A.G. Educational Fundamentals of the Rehabilitation System for People with Disabilities. – Manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences. Speciality 13.00.03 – Correctional Pedagogic. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2010.

The thesis researches the theoretical and methodological basis of the comprehensive rehabilitation of the persons with health-related disabilities from the educational standpoint. The author undertakes an analysis of rehabilitation realities, the experience accumulated by corrective and rehabilitation institutions, the evolution of the rehabilitation system as a social institute, investigates a rehabilitation systemology, rehabilitation management, correction andragogic, vocational training of rehabilitologists.

The multidimensional problems of rehabilitation objects and processes are reviewed within the framework of a post-non-classical synergetic paradigm. The theoretical foundation for Rehabilitology as a cross-disciplinary science functioning at the juncture of corrective pedagogy, psychology, medicine, social work, engineering, philosophy, law, etc. was created. The research proves the universal role of educational fundamentals as a backbone factor of the comprehensive social rehabilitation and integral rehabilitation technologies.

Key words: rehabilitology, person with disabilities, comprehensive social rehabilitation, theoretical and methodological basis, rehabilitation systemology, educational fundamentals, corrective and rehabilitation system, rehabilitation management, correction andragogic, synergetic.